ΜΑΡΙΑ ΡΕΠΟΥΣΗ*

...«ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΦΥΛΟ» ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ. *ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ 1974-1978*

Οι πολιτικές οργανώσεις της γενιάς του Πολυτεχνείου ανήκουν ήδη στο πρόσφατο παρελθόν μας. Η «μικρή» τους ιστορία γίνεται, σε ορισμένες περιπτώσεις και με διάφορες αφορμές, το αντικείμενο αφηγήσεων, αποκαλυπτικών και ως προς τους όρους σύμφωνα με τους οποίους διαμορφώνεται και διατηρείται η συλλογική μας μνήμη.

Η φυσιογνωμία της οργάνωσης της νεολαίας της ανανεωτικής αριστεράς –Ρήγας Φεραίος και ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος[1]*– υπήρξε ένα τέτοιο παράδειγμα. Στις σχετικές συζητήσεις και δημοσιεύματα, απουσίαζε η πολλαπλότητα της οργάνωσης του Ρ.Φ. και των υποκειμένων της και η προβαλλόμενη εικόνα έτεινε να ταυτιστεί με αυτήν των ηγετικών της πυρήνων.*

Απουσίαζε, επίσης, η πολιτική παρουσία των γυναικών και αγνοήθηκαν στοιχεία της φυσιογνωμίας του Ρ.Φ., που είχαν άμεση σχέση με την κίνηση των φεμινιστικών ιδεών που σημειώθηκε στο εσωτερικό αυτής της οργάνωσης.

Το ζήτημα των φεμινιστικών αυτών ιδεών καθώς και της γενικότερης παρουσίας των φεμινιστριών, τόσο στην οργάνωση της νεολαίας όσο και στον αντίστοιχο κομματικό φορέα της, αποτέλεσε το αντικείμενο έρευνας, μελέτης και προβληματισμού μιας ομάδας γυναικών[2] *που συστάθηκε για το σκοπό αυτό, το φθινόπωρο*

* Η Μαρία Ρεπούση είναι Ιστορικός, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Μέλος του Κέντρου Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Διοτίμα.

1. Στο εξής Ρ.Φ.

2. Αποτελούμενη από τις: Αλιτζόγλου Ελένη, Βογιατζή Σοφία, Γιακωβάκη Νάσια, Κωτσοβέλου Βίκυ, Λιάπη Μαρία, Ρεπούση Μαρία, Σταματάκη Ελένη και Χατζηγεωργίου Λιλή. Τα μέλη της επιτροπής υπήρξαν ενεργά στη διαμόρφωση των φε-

του 1988 και συγκέντρωσε έως το 1993 ένα μεγάλο όγκο υλικού, αποτελούμενο κυρίως από εσωκομματικά κείμενα των οργανώσεων της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης, αποφάσεις οργάνων, καθώς και δημοσιευμένα στα κεντρικά κομματικά έντυπα κείμενα της περιόδου 1974-1986. Το υλικό αυτό αναγνωρίστηκε στο μεγαλύτερό του μέρος,[3] *ταξινομήθηκε με βάση το χρόνο συγγραφής του και την πηγή προέλευσής του και έγινε αντικείμενο συζητήσεων μεταξύ των μελών της ομάδας, που επιθυμούσε να προχωρήσει σε μια σχολιασμένη έκδοσή του. Από την ταξινόμηση αυτή προέκυψαν τέσσερις βασικές περίοδοι, διακριτές μεταξύ τους από καθοριστικές για την ανάπτυξη των φεμινιστικών προβληματισμών, κατά την εκτίμηση της ομάδας, «τομές». Η απόφαση του 1ου Συνεδρίου του Ρ.Φ., τον Ιούνιο του 1978, η απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας εσωτερικού,*[4] *τον Ιανουάριο του 1980, η παραίτηση μελών του γραφείου γυναικών και η διάλυσή του το Δεκέμβριο του 1982 και το τελευταίο Συνέδριο του ΚΚΕ εσ. το Μάιο του 1986, επιλέχθηκαν για την περιοδολόγηση της συγκεκριμένης φεμινιστικής κίνησης. Στο εσωτερικό κάθε μιας από αυτές τις βασικές κατηγορίες, το υλικό ταξινομήθηκε με βάση την πηγή της προέλευσής του.*[5]

μινιστικών ομάδων στο εσωτερικό του Ρ.Φ. και του ΚΚΕ εσ. Η σύνθεση της επιτροπής εξασφάλισε μια στοιχειώδη αντιπροσωπευτικότητα των περιόδων ανάπτυξης του αντίστοιχου φεμινιστικού προβληματισμού.

3. Η περαιτέρω επεξεργασία του υλικού και η παράδοση του αρχείου σε χώρο κοινής πρόσβασης αποτελεί άμεσο στο εξής στόχο της πλειοψηφίας των μελών της ομάδας. Σε ό,τι αφορά στο υλικό που αξιοποιείται για τη συγγραφή του συγκεκριμένου άρθρου, η πρόσβαση είναι από τη στιγμή της δημοσίευσης εφικτή μετά από συνεννόηση με τη γράφουσα.

4. Στο εξής ΚΚΕ εσ.

5. Για την πρώτη, π.χ., περίοδο δημιουργήθηκαν οι εξής κατηγορίες κειμένων:
(1) Κείμενα Επιτροπής Γυναικών Παρισιού.
(2) Κείμενα Επιτροπής Γυναικών Ρήγα Φεραίου Αθήνας.
(3) Κείμενα των Κομματικών Οργανώσεων Αθήνας Θεσσαλονίκης.
(4) Κείμενα/παρεμβάσεις για το 2ο/10ο Συνέδριο του ΚΚΕ εσ.
(5) Κείμενα δημοσιευμένα στο Θούριο.
(6) Κείμενα/παρεμβάσεις για το 1ο Συνέδριο του Ρ.Φ.
(7) Προεκλογικά κείμενα για τις εκλογές του 1977.
Η ίδια λογική ακολουθήθηκε και για τις υπόλοιπες περιόδους. Στο εσωτερικό κάθε υποκατηγορίας, το υλικό ταξινομήθηκε με χρονολογική σειρά. Για παράδειγμα, το κείμενο Α.1.1. παραπέμπει σε κείμενο της πρώτης περιόδου, είναι κείμενο της Επιτροπής Γυναικών Παρισιού και το πρώτο χρονολογικά.

Το κείμενο που ακολουθεί, βασίστηκε στο αρχειακό υλικό που συγκεντρώθηκε από αυτήν την ομάδα, φέρει το στίγμα ενός υλικού που περιορίστηκε στα ίχνη κεντρικών, για τους φεμινιστικούς προβληματισμούς ομάδων και είναι επηρεασμένο από τις συζητήσεις που έγιναν στο εσωτερικό της. Θεωρώντας ότι η επιθυμία της έκδοσης είναι ακόμα υπαρκτή, τουλάχιστον σε κάποια από τα μέλη της ομάδας, το κείμενο αυτό όχι μόνο δεν προτίθεται να την υποκαταστήσει αλλά ει δυνατόν να την τροφοδοτήσει.

Με βάση την εκτίμηση αυτή, το παρόν κείμενο θα περιοριστεί να διαγράψει την πορεία των φεμινιστικών ιδεών από τη στιγμή που αυτές διαφαίνονται στο τέλος του 1974 έως την απόφαση του 1ου Συνεδρίου του Ρήγα Φεραίου, τον Ιούνιο του 1978. Πρόκειται για μια μικρή σε διάρκεια και υλικό περίοδο, σε σχέση με την πληθώρα των δραστηριοτήτων και του υλικού που ακολούθησαν, κατά τη διάρκεια της οποίας τέθηκαν τα ζητήματα της κυριαρχίας ανάμεσα στα δύο φύλα, και σε συνθήκες εξαιρετικά δύσκολες, δημιουργήθηκαν οι πρώτες συλλογικότητες γυναικών, οι οποίες προσπάθησαν με νέους, για την εποχή τους και για το φύλο τους, όρους να ανιχνεύσουν τις δυνατότητες να υπάρξουν ως πολιτικά υποκείμενα στο χώρο της οργανωμένης ανανεωτικής αριστεράς.

Η παραπάνω διαδικασία, καθώς και όσα την ακολούθησαν, ανέδειξε σοβαρά, για την πολιτική θεώρηση της κομμουνιστικής, ακόμη και ανανεωτικής αριστεράς, πολιτικά και θεωρητικά ζητήματα. Με αφετηρία τη διαπίστωση της κυριαρχούμενης θέσης των γυναικών από τους άνδρες και, στο βαθμό που η θέση αυτή έπαυε να αποδίδεται στην καπιταλιστική κοινωνία και στα δεινά της, ενώ αναδεικνύόταν ο διαχρονικός, διαταξικός και συστηματικός της χαρακτήρας και εντοπιζόταν η διαιώνισή της στη σοσιαλιστική κοινωνία κάθε τύπου, βαθιά ερωτηματικά σκίαζαν τις μαρξιστικές βεβαιότητες πάνω στις οποίες στηριζόταν και η οργανωμένη ανανεωτική αριστερά. Επρόκειτο για την πιο συστηματική, τελικά, αμ-

---

Το σύνολο της δουλειάς της αναγνώρισης και ταξινόμησης του υλικού υπήρξε επίπονο διότι τα περισσότερα κείμενα δεν έφεραν τίτλο, ημερομηνία, πηγή προέλευσης και ήταν συχνά δυσανάγνωστα. Σε ό,τι αφορούσε τα εσωκομματικά κείμενα, το υλικό συγκεντρώθηκε κυρίως από τα προσωπικά αρχεία των μελών της επιτροπής. Πολύτιμες υπήρξαν επίσης οι συνεισφορές σε αρχειακό υλικό της Ζώγιας Χρονάκη για τη Θεσσαλονίκη, της Μαρίζας Ντεκάστρο και της Μάρως Κωσταράκου για την Αθήνα, της Έφης Αβδελά για την Επιτροπή Γυναικών Παρισιού, της Άσπας Παπαθανασοπούλου για την κεντρική γυναικεία δουλειά.

φισβήτηση της μαρξικής θέσης για την κυρίαρχη αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας –καθώς και του συναφούς θεωρητικού οικοδομήματος– που σημειώθηκε στο εσωτερικό της ελληνικής κομμουνιστικής αριστεράς. Ο ρόλος της εργατικής τάξης και του πολιτικού της φορέα, η σχέση κόμματος και κινημάτων, οι καθορισμένες στη βάση της κυρίαρχης αντίθεσης προτεραιότητες, οι αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων, η τύχη των γυναικών μέσα στο αριστερό κίνημα, το ίδιο το όραμα της κατάργησης της καταπίεσης ανθρώπου από άνθρωπο τελούσε στο τέλος της κίνησης αυτής υπό αμφισβήτηση, ως ένα όραμα μερικό, ανδροκεντρικά προσδιορισμένο.

Το σύνολο των θεωρητικών και πολιτικών ζητημάτων, που αναδείχθησαν από τις φεμινιστικές ομάδες γυναικών στην ανανεωτική αριστερά, δεν εξαντλούνται στα παραπάνω και δεν μπορούν να χωρέσουν σ' αυτό το κείμενο. Επιλέγονται κάποια που εμφανίζονται με έμφαση, αποτελούν κοινό τόπο του αντίστοιχου φεμινιστικού προβληματισμού, επιτρέπουν κάποιες τυπολογίες, δίνουν το διάγραμμα των διαδρομών τους, και παράλληλα εντάσσονται στο περιεχόμενο του αφιερώματος. Ο ορισμός του ζητήματος, με άλλα λόγια ο προσδιορισμός της θέσης των γυναικών, το γυναικείο κίνημα σε σχέση με άλλα κινήματα και κυρίως με το εργατικό και ο ρόλος του κόμματος σ' αυτό, είναι τα κύρια θέματα μέσα από τα οποία θα παρακολουθήσουμε την εξέλιξη των ιδεών του χώρου αυτού στη συγκεκριμένη περίοδο, με τις αναγκαίες αλληλουχίες που αυτά, κατά τη γνώμη μας, συγκροτούν.

Το περιβάλλον της μεταπολίτευσης του 1974 είναι ευνοϊκό για την ανάγνωση μιας σειράς αλλαγών που σημειώνονται στην πολιτική σφαίρα και στα ενεργά σ' αυτήν υποκείμενα. Μια νέα γενιά, εντοπισμένη κυρίως στα πανεπιστήμια, εμφανίζεται να διεκδικεί την πολιτική της ορατότητα, με ό,τι αυτό σημαίνει για τα πολιτικά δρώμενα της εποχής. Πρόκειται για τη γενιά που ενηλικιώθηκε πολιτικά μέσα από τους φοιτητικούς αντιδικτατορικούς αγώνες της προηγούμενης περιόδου και η οποία εισέρχεται στη νέα εποχή με σημαντικές περγαμηνές. Αποτελεί το σύμβολο του αντιδικτατορικού αγώνα με ορόσημο το Πολυτεχνείο και έχει διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο, τόσο στις πολιτικές εξελίξεις της τελευταίας περιόδου της δικτατορίας και στα επιχειρούμενα ανοίγματα ομαλοποίησής της όσο και στη διαμόρφωση των συσχετισμών εντός του

μπλοκ των δυνάμεων που έκαναν αντίσταση την περίοδο 1967-1974. Η πολιτική νομιμότητα της μεταπολίτευσης, η εμφάνιση νέων κομμάτων και η νομιμοποίηση των κομμουνιστικών κομμάτων, τα ζητήματα που ανοίγει η καινούρια εποχή και οι πολιτικές ζυμώσεις που ακολουθούν, δημιουργούν τις συνθήκες για να διευρυνθούν οι πυρήνες της και να αυξηθεί η επιρροή της. Η νέα πραγματικότητα αυξάνει τις προσδοκίες της για την ενεργό και αποφασιστικής σημασίας συμμετοχή της, τόσο στην πορεία του τόπου, όσο και σ' αυτήν της αριστεράς με την οποία συνδέεται, καθώς στα πανεπιστήμια, στα σχολεία, στους συλλόγους και στις γειτονιές κυριαρχούν τα σχήματα της αριστεράς, και αυτά είναι που αποτελούν πλέον τους νέους πόλους των συσπειρώσεων. Η μεταπολίτευση του '74, με την πολλαπλότητα των σχημάτων της, των θεμάτων της, των διαδικασιών της, επιτρέπει σε σημαντικό βαθμό, μέσα από τις υπάρχουσες αντιπαραθέσεις και παρά τους ισχυρούς ενοποιητικούς δεσμούς που δημιουργεί ανάμεσα στη νεολαία, την έκφραση της διαφορετικότητας υποκειμένων που προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και διαθέτουν άνισα πολιτισμικά μέσα για την επίτευξη των προσδοκιών τους.

Αντίθετα, σε ό,τι αφορά τις γυναίκες και παρά τη μαζική παρουσία τους, τόσο στον αντιδικτατορικό αγώνα όσο και στο νέο περιβάλλον της μεταπολίτευσης, παρά τις γενικότερες αλλαγές που έχουν συντελεσθεί ως προς τα έμφυλα πρότυπα της ελληνικής κοινωνίας, ο νέος πολιτικός χώρος της νεολαίας εμφανίζεται μονοσήμαντα απαγορευτικός ως προς την κατά φύλα διαφοροποίηση των υποκειμένων του. Οι νέες γυναίκες, με σαφείς και αναγνωρισμένες από τον περιβάλλοντα χώρο προσδοκίες ενεργούς συμμετοχής στα πολιτικά δρώμενα, συνυπάρχουν με την αποδοχή του αντρικού προβαλλόμενου ως ουδέτερου προτύπου ενεργού υποκειμένου ή και την υιοθέτηση μιας, κατά το δυνατόν, κοινής με αυτό στάσης ή και εμφάνισης, που θα μπορούσε να τις ταυτίσει με την κυρίαρχη ως προς το φύλο ομάδα. Παρά ταύτα, ο ψευδής χαρακτήρας της ουδετερότητας γίνεται όλο και πιο ορατός, όσο ο χώρος ιεραρχείται και διαμορφώνονται τα κέντρα λήψης των αποφάσεων αναντίστοιχα με το φύλο τους. Οι νέες γυναίκες, κάποιες νέες γυναίκες του αριστερού ανανεωτικού χώρου, θα βιώσουν τα αδιέξοδα μιας πολιτικής δέσμευσης που διαιωνίζει την κυριαρχία πάνω στο φύλο τους.

Παράλληλα, και στο βαθμό που ο χώρος της νεολαίας είναι δε-

κτικός των νέων μηνυμάτων σεξουαλικής απελευθέρωσης, διαμορφώνεται σταδιακά ένα νέου τύπου σεξιστικό περιβάλλον που διατηρεί πολλά στοιχεία από το παλιό, συγχρόνως όμως εμφανίζει και νέα. Το φαινόμενο αυτό της συνάντησης παλαιότερων και νέων σεξιστικών στοιχείων χαρακτηρίζει κυρίως τον πιο δεκτικό στις νέες ιδέες χώρο, την ανανεωτική αριστερά. Οι γυναίκες, κάποιες νέες γυναίκες της οργάνωσης του Ρήγα, αισθάνονται την αντίφαση ανάμεσα στο καθεστώς του ενεργού υποκειμένου που επιδιώκουν για λογαριασμό τους, και σ' αυτό του σεξουαλικού αντικειμένου που επιβάλλεται.

Η συλλογικότητα και η αίγλη της αριστεράς, το «οικουμενικό» της όραμα για τον αυριανό κόσμο, η ισχύς των κομμάτων και των παρατάξεων στην Ελλάδα του '74-'75, δυσκολεύουν την αναζήτηση διεξόδων εκτός οργανωμένης αριστεράς. Η οργανωμένη ανανεωτική αριστερά στην οποία συμμετέχουν, με διακηρυγμένα μέτωπα στο δογματισμό και στο συγκεντρωτισμό, την έμφαση στις δημοκρατικές διαδικασίες και την πρόθεση ανανέωσης του παραδοσιακού πολιτικού λόγου της κομμουνιστικής αριστεράς, επιτρέπει την έκφραση των αντιφάσεων που βιώνονται από τις νέες γυναίκες. Η επανεμφάνιση των παραδοσιακών γυναικείων οργανώσεων, της Κίνησης Δημοκρατικών Γυναικών (στο εξής ΚΔΓ) συμπεριλαμβανομένης, αδυνατεί να ανταποκριθεί στις προσδοκίες τους. Με ανοικτά τα παράθυρα στις φεμινιστικές ιδέες που κυκλοφορούν στις χώρες της δυτικής Ευρώπης,[6] θέτουν το ζήτημα της απελευθέρωσης των γυναικών σε νέες βάσεις και αναδεικνύουν τις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα δυο φύλα σε όλες τις σφαίρες της ζωής. Η πολιτική παρουσία της ΚΔΓ των πρώτων χρόνων δημιουργεί τις πρώτες σοβαρές αντιστάσεις στις γυναίκες-μέλη της οργάνωσης του Ρήγα, και το «καθήκον» για τη συμμετοχή στην κίνηση αυτή επιταχύνει τις διαδικασίες διαφοροποίησής τους.

Η πρώτη ένδειξη για τις επερχόμενες διαφοροποιήσεις διαφαίνεται ήδη από το τέλος του 1974, με τη δημοσίευση ενός άρθρου στην εφημερίδα της νεολαίας του Ρ.Φ., «Θούριος»:

> «Όλο και πιο πολύ συνειδητοποιείται σήμερα από τις γυναίκες η ιδιαίτερη καταπίεση που υφίστανται, η πρόσθετη, δηλαδή, σ' εκεί-

6. Στην Ελλάδα του 1974, δεν υπάρχουν απ' όσο γνωρίζουμε φεμινιστικές ομάδες. Το 1975 δημιουργείται η «Κίνηση για την απελευθέρωση των γυναικών», και από το 1978 και μετά οι αυτόνομες φεμινιστικές ομάδες.

νην που και οι άνδρες υφίστανται όταν βρίσκονται στην ίδια μ' αυτές ταξική θέση. Αυτή η άνιση σε βάρος των γυναικών εκμετάλλευση, που στηριζόταν σε μια θεωρία "βιολογικής ανισότητας" που πρόβαλε η άρχουσα ιδεολογία, είναι κοινωνική σχέση που γεννήθηκε για ιστορικούς λόγους, άμεσα δεμένους με τον τρόπο παραγωγής πριν χιλιετηρίδες, και από τότε αναπαράγεται παίρνοντας διάφορες συγκεκριμένες μορφές μέχρι σήμερα».[7]

Στο κείμενο, και πριν η συγγραφέας του προχωρήσει σε μια προσπάθεια τεκμηρίωσης της εκμετάλλευσης των γυναικών με στοιχεία, εμφανή είναι τα καινοτόμα σημεία της νέας προβληματικής. Οι γυναίκες αποτελούν ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία που υφίσταται καταπίεση και εκμετάλλευση λόγω του φύλου τους, υποστηρίζει η γράφουσα. Η εκμετάλλευση των γυναικών είναι διαχρονικού, κοινωνικού χαρακτήρα και δεν οφείλεται στην ταξική διαίρεση της κοινωνίας. Αποτελεί επαναλαμβανόμενη, με όλες τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει, κοινωνική σχέση με άλλοθι την «βιολογική ανισότητα» των γυναικών. Η ιδιαίτερη, ως προς την ταξική, φύση της καταπίεσης των γυναικών συνιστά, εξάλλου, λόγο ξεχωριστής οργάνωσης των γυναικών.[8]

Το ζήτημα έχει τεθεί και ήδη εμφανίζονται, όχι μόνο τα καινοτόμα στοιχεία της νέας προβληματικής, αλλά και κάποιες από τις αντιφάσεις τους. Παρά την ανάδειξη του διαχρονικού και κοινωνικού χαρακτήρα της καταπίεσης στη βάση του φύλου και τη γενικότερη πραγμάτευσή του ως καθολικού για όλες τις γυναίκες, προβάλλεται η ιδιαιτερότητά του, προσδιοριζόμενη μάλιστα ως πρόσθετη της ταξικής. Η θέση της ιδιαιτερότητας της γυναικείας καταπίεσης, ενώ υιοθετείται για να υποδηλώσει την αδυναμία της ανάλυσης στη βάση της τάξης, και άρα τον περιοριστικό χαρακτήρα μιας αντίστοιχης πολιτικής παρέμβασης εμπεριέχει ταυτόχρονα τα στοιχεία της υποτίμησής της απέναντι στις κοινωνικές ανισότητες που αναφέρονται στην κοινωνική τάξη. Παρά, επίσης, τον εντοπισμό της χρησιμοποίησης της βιολογίας για τη θεωρητική υποστήριξη της εκμετάλλευσης των γυναικών από την κυρίαρχη ομάδα, τόσο η εννοιολόγηση της «βιολογικής διαφοράς» ως βιολο-

7. Α. Α., «Μερικά στοιχεία και σκέψεις για την κοινωνική ανισότητα των δύο φύλων», *Θούριος* 9, 20.12.1974, σελίδες δύο.

8. «Η ιδιαίτερη εκμετάλλευση σημαίνει ιδιαίτερες διεκδικήσεις και λόγο οργάνωσης των κοινά εκμεταλλευομένων», *στο ίδιο*.

γικής ανισότητας όσο και το επιχείρημα των σύγχρονων μέσων παραγωγής για την υπέρβαση των κοινωνικών ανισοτήτων λόγω του φύλου, καθιστούν τις νέες απόψεις υπόλογες για την ταύτιση διαφοράς και ανισότητας, και στη συγκεκριμένη περίπτωση, μυϊκής διαφοράς και κοινωνικής ανισότητας.[9]

Η συνέχεια έρχεται από την οργάνωση του Ρ.Φ. στο Παρίσι, με τη συγκρότηση της «Επιτροπής μελέτης προβλημάτων της Ελληνίδας» από γυναίκες μέλη της εκεί οργάνωσης.[10] Ο τίτλος είναι ενδεικτικός της επιλογής που γίνεται, προκειμένου η πρωτοβουλία να εγγραφεί από την αρχή σ' ένα πλαίσιο κομματικής νομιμότητας και άρα να γίνει αποδεκτή από το σύνολο της οργάνωσης. Δηλώνεται εξάλλου σαφώς, ότι η επιτροπή συγκροτήθηκε «με αφορμή την απόφαση του Κεντρικού Συμβουλίου (στο εξής Κ.Σ.) για την ίδρυση μιας βοηθητικής επιτροπής που θα μελετήσει το θέμα αυτό»,[11] με σκοπό «να εντοπίσει και να μελετήσει μερικά από τα βασικά προβλήματα της γυναίκας, και ειδικότερα της Ελληνίδας, γιατί το τεράστιο, πολύπλευρο και σχεδόν ανεξερεύνητο κεφάλαιο Ελληνίδα χρειάζεται ειδική μελέτη και ανάλυση...».[12] Το πρώτο αυτό κείμενο φαίνεται λιγότερο επηρεασμένο από τις φεμινιστικές αναγνώσεις της εποχής του. Οι γυναίκες θεωρούνται καταδικασμένες σε σχέσεις απόλυτης εξάρτησης και εκμετάλλευσης. Η ευθύνη γι' αυτό αποδίδεται στις «οικονομικοκοινωνικές δομές της ελληνικής κοινωνίας» και στην «άρχουσα ιδεολογία»,[13] και «οι διεκδικήσεις της Ελληνίδας εντάσσονται στο σύνολό τους στο επίπεδο της πάλης των τάξεων».[14]

Πολύ σύντομα, το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου έχουμε ήδη σημαντικές διαφοροποιήσεις. Οι κυρίαρχοι ονοματίζονται και η αντίθεση των φύλων θεωρείται παλαιότερη από την αντίθεση των

9. «Σήμερα, με την ανάπτυξη των μέσων παραγωγής, υπάρχει η δυνατότητα να ξεπεραστεί η μυϊκή ανισότης και επομένως κανένα ιδεολογικό όπλο δεν έμεινε πια για την αντίδραση», *στο ίδιο.*

10. Αποτελούμενη από τις: Αβδελά Έφη, Αγγελίδη Αντουανέττα, Αναστασιάδου Νατάσσα, Ευστρατιάδη Μαρία, Καυτατζόγλου Ρωξάνη, Κορομηλά Μαριάννα, Κουρούκλη Μαρία, Ντεκάστρο Μαρίζα, Τσεβελέκου Μαρία και Ψαρρά Αγγέλικα. Τα ονόματα των γυναικών μελών της επιτροπής δε βρέθηκαν καταγραμμένα, συγκεντρώθηκαν από προφορικές συζητήσεις και γράφονται με επιφυλάξεις.

11. *Χειρόγραφο κείμενο*, χ. υπογραφή, χ. ημερομηνία, και χ. τίτλο, Θεωρήθηκε ως το πρώτο κείμενο της επιτροπής, καταχωρήθηκε ως κείμενο *Α.Ι.1.* και χρονολογήθηκε Ιούνιο του 1975.

12. *Στο ίδιο.*

13. *Στο ίδιο.*

14. *Στο ίδιο.*

τάξεων.[15] Επιχειρείται μια συνολικότερη ανάλυση των σχέσεων κυριαρχίας ανάμεσα στα δυο φύλα στην ιστορική τους διάσταση, γίνεται προσπάθεια με άλλα λόγια να εξηγηθεί το φαινόμενο της καταπίεσης των γυναικών με κοινωνικούς όρους, οι ιδέες είναι όμως προς το παρόν ανεπεξέργαστες, η μαρξιστική σκέψη ισχυρή, η ανάλυση σε πολλά σημεία αντιφατική και η επικοινωνία με ανδροκρατικές αντιλήψεις για την παθολογία των γυναικών ανοικτή.[16]

Οι λόγοι της ανισότητας θεωρούνται αντικειμενικοί και αποδίδονται στην αναπαραγωγική λειτουργία των γυναικών, σε σχέση με το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και των αναγκών που αυτό συνεπαγόταν.[17] Με τη σημερινή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, καταλήγει και αυτό το κείμενο, δεν υπάρχει λόγος για τη συνέχιση της καταπίεσης των γυναικών.[18]

Σε ό,τι αφορά τον αγώνα των γυναικών για την απελευθέρωσή τους, υιοθετείται μια νέα ως προς τα προηγούμενα ανάγνωση της επαναστατικής πάλης, όψεις της οποίας αποτελούν τόσο το γυναικείο κίνημα όσο και άλλα κινήματα, που έχουν ως στόχο την εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων:

> «Σήμερα οι αντιφάσεις που διατηρήθηκαν μαζί με τις αντιθέσεις των τάξεων (όπως, π.χ., το γενικότερο φυλετικό πρόβλημα) μπο-

15. *Χειρόγραφο κείμενο*, χ. υπογραφή και ημερομηνία. Θεωρήθηκε ως το δεύτερο κείμενο, καταχωρήθηκε ως κείμενο *Α.1.2.*, χρονολογήθηκε Δεκέμβριο του 1975 και πρόκειται κατά την εκτίμησή μας για κείμενο εισήγησης της Επιτροπής στα 8χρονα του Ρ.Φ.

16. Παράδειγμα η «υστερία» των γυναικών: «Άλλωστε η υστερία που παρουσιάζεται μαζικά στις γυναίκες είναι η παθολογία ομάδων που η συγκεκριμένη κοινωνία έχει καταδικάσει στη σιωπή και που αντιστέκονται στο σύστημα αναπαραστάσεων που προσπαθούν να τους επιβάλουν», *στο ίδιο*, σ. 5.

17. «Οι λόγοι αυτής της ανισότητας είναι αντικειμενικοί, και έχουν σχέση με το επίπεδο της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και την ικανότητα του ανθρώπου να δρα πάνω στη φύση. Στις πρωτόγονες κοινωνίες, το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων ανάγκαζε τους ανθρώπους να μετακινούνται και να τρέφονται. Οι γυναίκες, από την ίδια τους τη λειτουργία σαν αναπαραγωγοί, ήταν υποχρεωμένες να αφιερώνονται σε δραστηριότητες που απαιτούσαν τη λιγότερη δυνατή κινητικότητα, δραστηριότητες όμως που είχαν λιγότερο κοινωνικό κύρος», *στο ίδιο*, σ. 1.

18. «Σήμερα δεν υπάρχει κανείς λόγος για τη συνέχιση αυτής της ανισότητας, γιατί έχουν δημιουργηθεί τα υλικά και κοινωνικά θεμέλια για την εξαφάνισή της. Με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, αναπτύσσεται ο διανοητικός χαρακτήρας της εργασίας και είναι πολύ δύσκολο να επικαλεστεί κανείς τη διανοητική κατωτερότητα των γυναικών», *στο ίδιο*, σ. 5-6.

ρούν να εξαφανιστούν με μια μαζική επαναστατική πάλη. Εμείς δε βλέπουμε αυτή την πάλη σαν την ανάπτυξη ενός ομοιόμορφου κινήματος, αλλά σαν την ανάπτυξη της εκφραστικότητας και των ιδιομορφιών των επιμέρους κινημάτων, που με διαφορετικές χρονικότητες συγκλίνουν σ' ένα κοινό στόχο, την εξαφάνιση των κοινωνικών ανισοτήτων».[19]

Το κείμενο δεν παρουσιάζει την ίδια σαφήνεια όταν αναφέρεται στη σχέση του κόμματος με το κίνημα των γυναικών. Η παρέμβαση του πολιτικού φορέα δεν αμφισβητείται, με την προϋπόθεση να έχει αναλυθεί σωστά το πατριαρχικό σύστημα.

«Καθοριστική για έναν πολιτικό φορέα, που προσπαθεί να έχει μια αποτελεσματική πραχτική στο γυναικείο ζήτημα, είναι η ανάλυση της λειτουργίας του πατριαρχικού συστήματος καταπίεσης σε σχέση με το σύστημα που καθορίζει τις οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις, δηλαδή το διπλό πρόβλημα της θεωρητικής θέσης του γυναικείου κινήματος με το εργατικό κίνημα και το πρόβλημα της ιδιαιτερότητας του γυναικείου κινήματος, δηλαδή των σχέσεων των δύο φύλων».[20]

Η φεμινιστική παρέμβαση στο εσωτερικό της νεολαίας του ανανεωτικού κομματικού χώρου έχει ξεκινήσει και, ήδη διαφαίνονται τα ζητήματα που θα απασχολήσουν την πρώτη αυτή περίοδο τις φεμινίστριες του χώρου αυτού τόσο στο επίπεδο της θεωρητικής ανάλυσης όσο και σ' αυτό της πολιτικής πρακτικής.

Σε ό,τι αφορά τη θεωρία, ξεχωρίζουμε ήδη τα θέματα, που και στον πρόλογο εντοπίσαμε, τα οποία μονοπωλούν την κεντρική θέση στους προβληματισμούς των φεμινιστριών.

Σε ό,τι αφορά τις στάσεις και την πολιτική πρακτική των φεμινιστριών, κεντρικό ζήτημα αναδεικνύεται αυτό των χωριστών διαδικασιών που επιλέγονται από τις φεμινίστριες και της αμφισβήτησής τους, αμφισβήτησης που παίρνει το χαρακτήρα μετώπου, συνενώνοντας τους φόβους για την απώλεια ελέγχου στις χωριστές αυτές διαδικασίες, την υποτίμηση για τη συγκεκριμένη δουλειά, τις αντιστάσεις για το άνοιγμα του ζητήματος με τις συνέπειές του, τόσο στην προσωπική τους ζωή όσο και στις κομματικές συνευρέσεις τους. Η πρώτη αυτή επιτροπή θα απαντήσει στο μέτωπο αυτό,

19. *Στο ίδιο*, σ. 6.
20. *Στο ίδιο*, σ. 3.

μετεξελισσόμενη σε εκτός Ρ.Φ. ομάδα, με άνοιγμα σε μη κομματικά ενταγμένες γυναίκες

> «Τα προβλήματα αυτά είδαμε ότι δεν αφορούν μόνο την πρωτοπορία των Ρηγητισσών αλλά όλων των γυναικών. Έτσι ξέφυγε από τα πλαίσια του Ρ.Φ. (ερώτημα: μήπως από τότε η αντίδραση των συντρόφων εντάθηκε;)».[21]

χωρίς ωστόσο η επιλογή αυτή να συνδυαστεί με την αποχώρηση των μελών της από τις διαδικασίες της οργάνωσής τους.

> «Δεν αρνιόμαστε». θα γράψουν σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, «την κοινότητα των προβλημάτων με τους άνδρες συντρόφους. Μαζί ζούμε, μαζί δουλεύουμε και μαζί παλεύουμε. Και συνειδητοποιούμε πως και αυτός ο αναγκαστικός ρόλος του άνδρα επιθετικά, που κάνει το πρώτο βήμα στην προσέγγιση για την ερωτική συνδιαλλαγή και την πολιτική συνδιαλλαγή είναι μια αστική αξία που σας βαραίνει. Το επιχείρημα όμως κι εμείς καταπιεζόμαστε, ελάτε να το συζητήσουμε, τίποτα δε μας χωρίζει (τορπίλισμα του αυτόνομου γυναικείου κινήματος) το αρνιόμαστε διότι είναι ισοπέδωση της ιδιαιτερότητας της γυναικείας καταπίεσης».[22]

Αρχής γενομένης από τη διπλή ένταξη και στηριζόμενες στη θέση της αυτονομίας των κινημάτων, οι ρηγήτισσες της αυτόνομης πλέον επιτροπής γυναικών Παρισιού αρνούνται να κοινωνήσουν τα μέλη της οργάνωσής τους με τις επεξεργασίες που γίνονται στο εσωτερικό της ομάδας.

Παράλληλα, και όσο αυτά συμβαίνουν στο Παρίσι, στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη και στον Πειραιά, το «γυναικείο ζήτημα» προ-

21. *Ενημέρωση πώς ξεκίνησε η επιτροπή και τι κάνουμε. Α.1.5*, σ. 4.

22. *Στο ίδιο*, σ. 4. Στο ζήτημα αυτό καθώς και γενικότερα για τις σχέσεις της επιτροπής με την οργάνωση υπάρχει αναφορά και σε άλλο κείμενο. Είναι η *Εισήγηση του Γραφείου (Επιτροπής) Παρισιού για το ιδεολογικό ακτίφ πάνω στο γυναικείο κίνημα*, με ημερομηνία 9.12.76, καταχωρημένο ως *Α.1.4*. Εκεί αναφέρεται: «Μέχρι σήμερα η λειτουργία της Επιτροπής Γυναικών στο Παρίσι, στην οποία συμμετέχουν κατά κύριο λόγο Ρηγήτισσες, δημιούργησε ένα δυσάρεστο *κλίμα* μέσα στην οργάνωση κι αυτό δρούσε ανασταλτικά στην ανάπτυξη των συντροφικών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της οργάνωσης. Συχνά, μάλιστα, έφθανε σε διαστρεβλώσεις, σχόλια και παρεξηγήσεις από τη μεριά πολλών συντρόφων και συντροφισσών που δε συμμετείχαν στην επιτροπή γυναικών, με αποτέλεσμα να υπάρχουν συγκρούσεις –παραγκωνίζοντας σ' αυτές το πολιτικό μέρος του προβλήματος– και κατά δεύτερο λόγο, οι ρηγήτισσες της επιτροπής να αρνούνται πια κάθε συζήτηση για το θέμα των γυναικών μέσα και έξω από την οργάνωση», σ. 1.

καλεί συζητήσεις, τόσο στο εσωτερικό του κόμματος και της νεολαίας όσο και στον περιβάλλοντα χώρο του. Η απόφαση του κόμματος για την εφαρμογή της Εθνικής Αντιδικτατορικής Δημοκρατικής Ενότητας (στο εξής ΕΑΔΕ) στις γυναίκες,[23] που πραγματώνεται με την ίδρυση της ΚΔΓ, θέτει, όπως ήδη είπαμε, το ζήτημα της στήριξής της στα μέλη του κόμματος και της οργάνωσης και επιταχύνει τις εξελίξεις, πολύ περισσότερο που την κεντρική απόφαση για την ίδρυση της Κίνησης, ακολουθούν αποφάσεις των Επιτροπών των πόλεων για τη δημιουργία των παραρτημάτων της Κίνησης.[24] Συνήθως η πρόταση γίνεται από γυναίκες κομματικά μέλη. Στο εξής, η διατύπωση των κομματικών κειμένων για το θέμα της Κίνησης είναι «στηρίζουμε» και «συμμετέχουμε». Διαγράφονται από την αρχή διαφορετικές απαντήσεις με εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Μια πρώτη περιοχή απαντήσεων έχει κοινό σημείο τη διαφωνία για τη δημιουργία οποιουδήποτε είδους ξεχωριστών γυναικείων οργανώσεων, θεωρώντας ότι δε συντρέχει ιδιαίτερος λόγος. Η δεύτερη δηλώνει ότι δεν εκφράζεται από το συγκεκριμένο φορέα και αρνείται ή θέτει όρους για τη συμμετοχή της.[25] Καταγράφεται δημιουργώντας αργότερα Επιτροπή Γυναικών του Ρ.Φ. το χειμώνα του 1977,[26]

23. «Οι ταχύτεροι ρυθμοί ανάπτυξης [εν. της δουλειάς στις γυναίκες], εκτός από τους πάγιους γνωστούς λόγους που συνηγορούν για την προώθηση των ειδικών γυναικείων αιτημάτων, επιβάλλονται για το Κόμμα μας και από την ανάγκη εφαρμογής της ΕΑΔΕ στην τεράστια μάζα των γυναικών και κυρίως των εργαζομένων ... Πλάι σε κάθε κομματικό όργανο, όπου είναι δυνατό, να γίνουν βοηθητικές γυναικείες Επιτροπές, με αποστολή τη μελέτη των ειδικών γυναικείων προβλημάτων, καθώς και του τρόπου εφαρμογής στις γυναίκες της γραμμής του Κόμματος και ειδικά της ΕΑΔΕ», *Σχέδιο εσωκομματικής απόφασης του Γραφείου της Κ.Ε. του ΚΚΕ (εσ.), Για τη δουλειά του Κόμματος στις γυναίκες*, 1975, *Α.3.1.*

24. Βλ.. *Εισήγηση του Γραφείου Γυναικών προς την Επιτροπή Πόλης Θεσσαλονίκης*, 1976, Α.3.3. Επίσης, *Απόφαση του Γραφείου της ΚΟΑ [εν. την κομματική οργάνωση της Αθήνας] του ΚΚΕ εσ. Για τη δουλειά στις Γυναίκες*, 1977, Α.3.6.

25. Σε ερώτημα που γίνεται από μέλος του Κ.Σ. του Ρ.Φ. στα μέλη της Επιτροπής Γυναικών σε κοινή συνάντηση: «Γιατί οι Ρηγήτισσες δε δουλεύουν στην Κίνηση;» η απάντηση είναι: «Τα θέματα [είναι] περιορισμένα, δεν αφορούν τις Ρηγήτισσες. Αντιμετωπίζουν [εκεί] μια ξεπερασμένη αντίληψη». *Συνεδρίαση Κ.Σ. - Επιτροπής Γυναικών*, Τετάρτη Ιούνη 1977, Α.2.5, σ. 2. Για να ξεπεραστεί το ζήτημα, τα μέλη της επιτροπής γυναικών θα προτείνουν θεματικές επιτροπές στην Κίνηση όπου να συμμετέχουν Ρηγήτισσες. *Εισήγηση στο Γραφείο του Κ.Σ.*, Α.2.4, σ. 10.

26. Τα ονόματα των: Αλιτζόγλου Ελένη, Ασβεστά Ελένη, Ασσέρ Αριέλα, Γεωργούδη Νέλλη, Δρόσου Αλεξάνδρα και Δρόσου Σοφία, Ζήση Λένα, Ζώγα Φανή, Καψαμπέλη Κική, Λούβρου Νίκη, Μητσού-Παπά Μαριλίζα, Ντεκάστρο Μαρίζα, Στρατηγάκη Μαρία και Φρατζή Αντιόπη μας έχουν δοθεί ως μέλη της επιτροπής.

χωρίς σχετική απόφαση οργάνου και οι συναντήσεις της δημιουργούν ερωτηματικά και αντιδράσεις. Το ενδιαφέρον της εστιάζεται στο ζήτημα της καταπίεσης των γυναικών στην πολιτική και στην πρακτική του κόμματος και της νεολαίας. Η πρόθεσή της είναι, θεωρητικοποιώντας τα βιώματα και στηριζόμενη στις ριζοσπαστικές φεμινιστικές ιδέες της εποχής, να δημιουργήσει νέες συνθήκες συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική. Εντοπίζεται στην νεολαία και πρόκειται για αρκετά ομογενοποιημένη ομάδα, με κοινά, ως επί το πλείστον κοινωνικά χαρακτηριστικά και θέση στην ιεραρχία της οργάνωσης. Συγκεντρώνει νέες κοπέλες που σπουδάζουν στο πανεπιστήμιο, ενεργές στη ζωή της οργάνωσης και οι περισσότερες και στο φοιτητικό συνδικαλισμό της εποχής.

Η τρίτη, με κυριότερο στόχο να παρέμβει στο γυναικείο κίνημα της εποχής, δραστηριοποιείται στην ΚΔΓ. Παρουσιάζει αρκετές εσωτερικές διαφοροποιήσεις και δεν εντοπίζεται στη νεολαία. Διακλαδώνεται στις μεγάλες οργανώσεις του κόμματος και αφορά και μεγαλύτερες στην ηλικία γυναίκες, κάποιες από αυτές με παραδοσιακή κομματική ενασχόληση στις γυναίκες από την εποχή της ΕΔΑ, καθώς και νεότερες. Σε ό,τι αφορά τις απόψεις, υπάρχουν και εκεί σημαντικές διαφορές, που θα εμφανιστούν αργότερα τόσο στις εσωτερικές διαδικασίες της Κίνησης όσο και στην προετοιμασία της απόφασης της Κ.Ε. του ΚΚΕ εσ. για το Γυναικείο Ζήτημα. Απόψεις που κινούνται στο πλαίσιο της παραδοσιακής αριστερής αντίληψης για τις γυναίκες και οι οποίες επηρεάζονται περισσότερο ή λιγότερο από τις φεμινιστικές ιδέες της εποχής, απόψεις, που αποσκοπούν στην πλήρη αποδέσμευση της Κίνησης από την κομματική βούληση και την εγγραφή της σ' ένα αυτόνομο και μαζικό γυναικείο κίνημα, στάσεις που απορρέουν από μια πολύ στενή σχέση με το κόμμα, η οποία ανεξάρτητα καμιά φορά και από τις απόψεις δεν αμφισβητείται εύκολα, στάσεις που σχετίζονται με χαλαρότερες σχέσεις με την οργανωμένη ανανεωτική αριστερά, συσχετίζονται και δημιουργούν δεσμούς επικοινωνίας.

Το ζήτημα έχει τεθεί. Μέχρι το τέλος του 1979 και την έναρξη των διαδικασιών προετοιμασίας για τη σχετική απόφαση του ΚΚΕ εσ. στις αρχές του 1980, ο χώρος των εξελίξεων παραμένει η οργάνωση του Ρ.Φ. και αυτές σχετίζονται με την Επιτροπή Γυναικών του Ρ.Φ., η οποία με την πρώτη της περίπου σύνθεση διατηρείται μέχρι το Συνέδριο του Ρ.Φ., τον Ιούνιο του 1978, και με διαφορετική σύν-

θεση από το Συνέδριο του Ρ.Φ. μέχρι την απόφαση του 1980.[27]

Η επιτροπή, μέσα από τις συζητήσεις της, καταλήγει στην απόφαση να εισηγηθεί ένα κείμενο εφ' όλης της ύλης στο Κ.Σ. της οργάνωσης, προκειμένου να αποτελέσει αυτό τη βάση μιας απόφασης για το γυναικείο ζήτημα. Το κείμενο αυτό προσφέρεται σε πολλές αναγνώσεις. Αρχίζοντας από το γυναικείο κίνημα και ασκώντας κριτική στις «ευρωπαϊκές γυναικείες κινήσεις», καταλήγει σε προτάσεις οργανωτικού χαρακτήρα για την κομματική οργάνωση της νεολαίας και σε στόχους για την ελληνική κοινωνία.[28] Διακατέχεται από αγωνία σχεδόν να εξαντλήσει τα θέματα, ν' απαντήσει σε όλα τα ζητήματα που πιθανόν να τεθούν, και ο λόγος του είναι σε μερικά σημεία αποσπασματικός, προϊόν πιθανώς διαφορετικών γραφών από μέλη της επιτροπής. Οι ιδέες του είναι διάσπαρτες, παράλληλα όμως σε πολλά σημεία ριζοσπαστικές και οι αναγνώσεις της πραγματικότητας που επιχειρεί βαθιά επηρεασμένες από το ριζοσπαστικό φεμινισμό της εποχής του. Σε πολλά σημεία παρουσιάζει ομοιότητες με την πρώτη κατηγορία των κειμένων, αυτών της επιτροπής γυναικών στο Παρίσι, επιβεβαιώνοντας τις πληροφορίες μας για στενή επικοινωνία ανάμεσα στις δυο επιτροπές. Παρουσιάζει όμως και πολλές διαφορές, προοιωνιζόμενο ίσως τις διαφορετικές πορείες που θα ακολουθηθούν. Η πιο σημαντική από αυτές απορρέει, κατά την άποψή μου, από τη διαφορετική επένδυση που γίνεται στα ζητήματα αλλαγής των δομών και της πολιτικής του φορέα στον οποίο συμμετέχουν. Διαφαίνεται από την αρχή ότι, η ομάδα που συσπειρώνεται στην Αθήνα επικεντρώνει την προσοχή της στην αλλαγή των πατριαρχικών αντιλήψεων και πρα-

27. Η επιτροπή μετά το Συνέδριο του Ρήγα θεωρείται πλέον «παρά τω Κ.Σ.» και τελεί υπό την εμπνευσμένη ευθύνη της Πάκης Κυριοπούλου, μέλους του Κ.Σ. Αποτελείται από τις υπεύθυνες των οργανώσεων της Αθήνας, Σπουδάζουσας, Βιομηχανικής ζώνης, μαθητικού και Θούριου και πλαισιώνεται στη βάση του ενδιαφέροντος. Αναφέρω ενδεικτικά: Κυριοπούλου Πάκη, Αποστολάκη Αλέξα, Βουτσάκη Σοφία, Γιακωβάκη Νάσια, Γεωργακοπούλου Μιμή, Γεωργακοπούλου Βένα, Κατή Γιάννα, Καραμπαμπά Φωτεινή, Λούβρου Νίκη, Πουλίδου Χριστίνα, Παπακωνσταντίνου Έλλη, Ραϊκοπούλου Έφη και Στρατηγάκη Μαρία.

28. Χαρακτηριστική είναι η «τρομοκρατία» των στόχων. Έτσι: «Σ' αυτή τη φάση δεν έχουμε τη δυνατότητα να επεξεργασθούμε συγκεκριμένους στόχους κατά χώρο ... Βλέπουμε να υπάρχουν δύο επίπεδα στόχων: Α) Γενικοί στόχοι: Παραθέτουμε σαν παράδειγμα τους στόχους του ισπανικού Κ.Κ., επειδή ακριβώς αυτή η διαδικασία είναι πολύ αρχική μέσα στην οργάνωση, και από την άλλη δεν υπάρχουν εμπειρίες γυναικείου κινήματος που να βάζουν τα προβλήματα...», Από το *δακτυλόγραφο κείμενο της εισήγησης*, Α.2.2, 1977, σ. 9.

κτικών που ισχύουν στην οργάνωση,[29] θεωρώντας το στόχο εφικτό ή αναγκαστικό στη βάση της γενικότερης σύνδεσής της με αυτήν.

Επιχειρείται η ανάλυση της καταπίεσης των γυναικών, με τρόπο που να δικαιώνει τη σημασία του γυναικείου κινήματος στον αγώνα για την κατάργηση των διακρίσεων. Υποστηρίζεται ότι η καπιταλιστική κοινωνία διαπερνάται, εκτός από την αντίφαση ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο, και από την αντίφαση ανάμεσα στον «άνδρα» και την «γυναίκα».[30] Η διαπίστωση αυτή τις οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα είναι σχέσεις που καθορίζουν όλους τους τομείς της ζωής[31] και διαμορφώνουν τους ρόλους των δυο φύλων, τους μύθους για τη γυναικεία φύση και τα χαρακτηριστικά των γυναικών.

> «Έτσι δημιουργείται και ο μύθος της γυναικείας φύσης. Βασισμένος σε αντρικά δεδομένα που ταυτίζουν τη γυναίκα με τη βιολογική κατασκευή και τις ιδιαίτερες λειτουργίες της γυναίκας (ικανότητα τεκνοποιίας, περίοδος), αρχίζει και πλάθεται ένα ολόκληρο μοντέλο γυναίκας που σ' αυτό ανήκουν μια σειρά από σωματικές και ψυχικές ιδιότητες, η ελαττωμένη σωματική δύναμη, η απλότητα της σκέψης, η όχι αυτόνομη δημιουργικότητα, η θηλυκότητα, οι ιδιαίτερες ικανότητες για ψυχικές λειτουργίες (ξέρει ν' αγαπάει, είναι ευαίσθητη, τρυφερή, ξέρει να καταλαβαίνει...)».[32]

Οι σχέσεις των δυο φύλων είναι σχέσεις μέσα στις οποίες οι γυναίκες ασφυκτιούν, και μένει να τις ανατρέψουν διότι αυτές είναι η καταπιεσμένη ομάδα. Ο αγώνας αυτός τις αφορά όλες και είναι κοινός διότι τα προβλήματα είναι κοινά. Τα «ειδικά» ανά κατηγορία προβλήματα «αποτελούν προεκτάσεις της κυρίαρχης αντίφασης, δηλαδή της καταπίεσης του φύλου τους».[33] Ο αγώνας αυτός

29. Γι' αυτό και προτείνει, κατά την άποψή μου, συγκεκριμένο οργανωτικό σχήμα, που θεωρείται ότι θα ευνοήσει τις απαιτούμενες αλλαγές στη βάση του φύλου. Βλ. παρακάτω σ. 10 και 20.

30. Στο κείμενο έχει προστεθεί χειρόγραφα η λέξη «κυρίαρχη», για να χαρακτηρίσει την αντίθεση κεφάλαιου-εργασίας. Δε γνωρίζουμε την τύχη της χειρόγραφης λέξης, διότι η εισήγηση αυτή δεν έγινε ποτέ ένα τελικό κείμενο. *Στο ίδιο*, σ. 2.

31. Αναφέρονται και στο «προσωπικό» υιοθετώντας την αντίστοιχη θέση του αυτόνομου φεμινιστικού κινήματος: Η σημαντικότερη κατάχτηση του γυναικείου κινήματος είναι η πολιτικοποίηση των προβλημάτων, που απωθούνται μέχρι τώρα στη «σφαίρα του προσωπικού». *Στο ίδιο*, σ. 4.

32. *Στο ίδιο*, σ. 2.

33. *Στο ίδιο*, σ. 3.

«για την απελευθέρωση της γυναίκας πρέπει να γίνεται ταυτόχρονα σε δυο επίπεδα, στο πολιτικό και στο ιδεολογικό»,[34] αλλά για να γίνει «επαναστατικός και να δεθεί με το ευρύτερο λαϊκό κίνημα» χρειάζεται «την πρωτοπόρα παρέμβαση του κομμουνιστικού κόμματος». «Γι' αυτό και«, υποστηρίζουν, «ανοίγουμε τις διαδικασίες εκείνες στο κόμμα μας και στο Ρήγα Φεραίο συνειδητοποίησης της βαθύτερης αιτίας της γυναικείας καταπίεσης, δημιουργίας μετώπου πάλης για τη γυναικεία απελευθέρωση στους μαζικούς χώρους».[35] Με την εκτίμηση ότι η οργάνωσή τους «δεν ξεφεύγει καθόλου απ' την αναπαραγωγή της πατριαρχικής ιδεολογίας»[36] και αφού η αναπαραγωγή αυτή εντοπίζεται σε όλες τις λειτουργίες της,[37] προτείνονται μέτρα και οργανωτικό σχήμα για τη συνειδητοποίηση της οργάνωσης, προκειμένου να παίξει πρωτοπόρο ρόλο στο γυναικείο κίνημα. Στο οργανωτικό σχήμα που επιλέγεται, ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόταση για σύσταση «Κεντρικής Επιτροπής Γυναικών», της οποίας τις απόψεις «υιοθετεί μετά από συζήτηση το Κεντρικό Συμβούλιο και τις προωθεί κεντρικά».[38] Η Κεντρική αυτή Επιτροπή «λειτουργεί σαν ολότητα», συμπυκνώνοντας «την πείρα των διάφορων χώρων που ζουν, φοιτούν και δουλεύουν οι γυναίκες», καθορίζοντας «τους γενικούς πολιτικούς στόχους για το γυναικείο σε συνεργασία με το ΚΣ» και όχι με την καθοδήγησή του.[39] Συνδέεται παράλληλα με τις επιτροπές γυναικών, οι οποίες προτείνονται επίσης για κάθε βαθμίδα. Πρόκειται για την αρχική σύλληψη ενός οργανωτικού σχήματος, το οποίο θ' απασχολήσει σοβαρά τις φεμινίστριες μετά την απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ εσ. και στο οποίο ενυπάρχουν ήδη τα στοιχεία μιας παράλληλης συνύπαρξης με σχετική αυτονομία. Σύλληψη στην οποία μπορεί να αναγνωσθεί

34. «Πολιτικός, γιατί το γυναικείο ζήτημα το γεννούν κοινωνικές αιτίες. Ιδεολογικός αγώνας, γιατί η αστική ιδεολογία αναπαράγει μέσα από διάφορους μηχανισμούς τη διάκριση ανάμεσα στα δύο φύλα, τη διατήρηση της σχέσης καταπίεσης της γυναίκας από τον άνδρα», *στο ίδιο*, σ. 1.

35. *Στο ίδιο*, σ. 2.

36. *Στο ίδιο*, σ. 5.

37. Στη στρατολόγηση, στη θέση των γυναικών στην οργάνωση, στη διαμόρφωση των στελεχών, στις σχέσεις συντροφισσών-συντρόφων, στους ρόλους των δύο φύλων. *Στο ίδιο*.

38. *Στο ίδιο*, σ. 7.

39. «Σ' αυτή τη χρονική φάση η Επιτροπή δεν μπορεί να καθοδηγείται με την κλασική έννοια του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού. Συνδέεται και συνεργάζεται με το Κ.Σ.», *στο ίδιο*.

τόσο η διάθεση αυτονόμησης από την πυραμίδα της οργάνωσης όσο και η αδυναμία να ξεπεραστεί το σχήμα της οργανωμένης αριστεράς. Στην ίδια σύλληψη, όπως άλλωστε και στις θεωρητικές επεξεργασίες της περιόδου, φανερή είναι επίσης η θεώρηση του γυναικείου ζητήματος ως ειδικού απέναντι στο γενικό, ως ιδιαίτερου. Παρά τις αναγνώσεις αμφισβήτησης της αντίθεσης των τάξεων ως κυρίαρχης σε σχέση με αυτήν των φύλων, διατηρείται η εννοιολόγηση των γυναικείων ζητημάτων ως ιδιαίτερων, ο χαρακτηρισμός του γυναικείου κινήματος ως ειδικού, και η απασχόληση με τα ζητήματα του φύλου τους ως μερική πολιτική απασχόληση.

Οι νέες ιδέες που κυοφορούνται στην οργάνωση της νεολαίας του Ρ.Φ. συναντούν σημαντικές αντιστάσεις. Διαχέονται παραποιημένες και με το στίγμα της έλλειψης μαρξιστικής και κομμουνιστικής καθαρότητας. Διαδίδονται ως ύποπτες επιρροών «αστισμού» και αδιάφορες για τα πραγματικά προβλήματα του λαού. Η παραφιλολογία γύρω από αυτές τις ιδέες στιγματίζει αρνητικά τους φορείς των νέων αυτών ιδεών και δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στην επικοινωνία τους με τους «άλλους» και τις «άλλες». Εμφανίζονται σοβαρά ζητήματα απομόνωσής τους. Το εγχείρημα μιας απόφασης του Κεντρικού Συμβουλίου της οργάνωσης, στο οποίο οι ιδέες τους έχουν κάποιες προσβάσεις και θα μπορούσε να λειτουργήσει ως στοιχειώδης δικαίωση για τις ίδιες και τις απόψεις που εκφράζουν, δεν τελεσφορεί. Οι εκλογές του 1977, η επιλογή της Συμμαχίας, η κρίση που ακολουθεί στην οργάνωση της νεολαίας και η οποία οδηγεί στη διάσπασή της, επιβαρύνει την ατζέντα των κεντρικών οργάνων της νεολαίας, μεγεθύνει την απόσταση από θεωρητικές επεξεργασίες «πολυτέλειας», κατηγορία στην οποία ανήκει το γυναικείο ζήτημα, και ενισχύει τις τάσεις αυτοσυντήρησης των μελών της. Η αντιφραξιονιστική πάλη ενεργοποιεί διαφορετικά τα υποκείμενα και διαμορφώνει αντίξοες συνθήκες για τον εναλλακτικό πολιτικό λόγο των φεμινιστριών. Ωστόσο, και παρά τις δυσκολίες, οι φεμινιστικές ιδέες κάνουν έκδηλη την παρουσία τους κατά τη διάρκεια του 1977 μέσα από τις σελίδες του «Θούριου»,[40]

40. Βλ. σχετική αρθρογραφία στο *Θούριο*. Αναφέρω ενδεικτικά τους τίτλους, αρχίζοντας από το 1975: Α) Δύο τίτλοι το 1975, ο πρώτος, με την «Ομιλία της εκπροσώπου του Ρ.Φ. στην παγκόσμια συνάντηση νέων γυναικών στη Μόσχα» (*αρ. 25*, 1.11.1975) της Αθηνάς Μουρμούρη· ο δεύτερος, με αφιέρωμα στις ραπτεργάτριες και δυο σχετικά κείμενα:1. «25.000 ραπτεργάτριες δεν παίρνουν ίση αμοιβή για ίση εργασία», και 2. «Ραπτεργάτριες, νέες κοπέλες, αντικείμενο διπλής εκμετάλλευσης»

συνυπάρχοντας με τις παραδοσιακές, και η επιτροπή θα επιβιώσει με απώλειες που οφείλονται στη διάσπαση του Ρήγα, έως το 1ο Συνέδριο του Ρ.Φ. το καλοκαίρι του 1978, όπου και θα καταφέρει πριν αποσυρθεί να ψηφιστεί ένα κείμενο για το γυναικείο ζήτημα.[41]

Αν η απήχηση των νέων αντιλήψεων είναι ακόμα περιορισμένη στη νεολαία, στις οργανώσεις του ΚΚΕ εσ. είναι την περίοδο αυτή ανύπαρκτη. Τα κομματικά κείμενα της ίδιας περιόδου που προέρχονται από τα επίσημα όργανα είναι απελπιστικά μακριά από τις επεξεργασίες που σημειώνονται στη νεολαία, και ακολουθούν σε γενικές γραμμές την παράδοση των κομμουνιστικών κομμάτων για τις γυναίκες. Διαπιστώνεται η ανισότητα σε βάρος των γυναικών, υποστηρίζεται η επίλυση του θέματος στο σοσιαλισμό και αναγνωρίζεται η δυνατότητα παρέμβασης και στον καπιταλισμό, αρκεί το κόμμα να φροντίσει για την πολιτικοποίηση τους με σωστές παρεμβάσεις.

«Το κόμμα μας βλέπει τα ειδικά προβλήματα των γυναικών σαν ένα κομμάτι των δημοκρατικών αιτημάτων του λαού, που η λύση τους είναι θέμα κοινωνικής δικαιοσύνης, και μ' όλο που πιστεύει ότι η κοινωνική απελευθέρωση της γυναίκας μπορεί να πραγματοποιηθεί με την επικράτηση του σοσιαλιστικού κινήματος, αναγνωρίζει ότι και μέσα στα σημερινά πλαίσια υπάρχουν περιθώρια και δυνατότητες ν' αντιμετωπιστεί η ανισότητα που υπάρχει σε βάρος του γυναικείου πληθυσμού της χώρας... Στα

(*αρ. 27*, 5.12.1975). Β) Τρεις τίτλοι το 1976: ο πρώτος, στις 8 του Μάρτη με θέμα «Η νέα γυναίκα στη σημερινή κοινωνία(*αρ. 32*, 26.2.76)· ο δεύτερος, «"Γυναίκα" ή πολιτική; Για την ανάπτυξη ενός σωστά προσανατολισμένου γυναικείου κινήματος» (*αρ. 34*, 8.4.1976) δημοσιεύεται πριν από την Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του Ρήγα και εκφράζει τις απόψεις που θα αποτυπωθούν αργότερα και στα κείμενα της Επιτροπής Γυναικών του Ρ.Φ.· ο τρίτος, «ΕΑΜ, 35 χρόνια. Η γυναίκα στην εθνική αντίσταση» (*αρ. 41*, 30.9.1976). Γ) Οκτώ τίτλοι το 1977: 1. «Η γυναίκα δεν είναι ίδια με τον άντρα: είναι ισότιμη. ΦΙΝΤΕΛ ΚΑΣΤΡΟ» (*αρ. 54*, 31.3.1977)· 2. «Ανήλικες εργαζόμενες, αντικείμενο εκμετάλλευσης από την εργοδοσία» (*αρ. 56*, 28.4.77)· 3. «Δυο βιβλία για το γυναικείο πρόβλημα. "Το Γυναικείο Κίνημα" και "Ο άντρας και πως κατασκευάζεται"» (*αρ. 59*, 9.6.77)· 4. «Βιβλία για το γυναικείο ζήτημα. Σίλα Ροουμπόθαμ: Η συνείδηση της γυναίκας στον αντρικό κόσμο» (*αρ. 61*, 14.7.77)· 5. «Παιδότοποι από την Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών Εξαρχείων» (*αρ. 62*, 4.8.77)· 6. «Στράτευση: ο νόμος ψηφίστηκε - δεν προωθεί την ισότητα»· 7. «Γυναίκες: Συζήτηση του Ε. Μπερλινγκουέρ με την Κάρλα Ραβαγιόλι»· 8. «Ο μύθος της γυναικείας φύσης» (*αρ. 64*, 8.9.77).

41. Βλ. παρακάτω σ. 17-18.

μέλη του κόμματος λοιπόν, και ιδιαίτερα στις γυναίκες, πέφτει το καθήκον να συντελέσουν στη συνειδητοποίηση της μεγάλης μάζας των γυναικών... Η πραχτική μας δραστηριότητα πρέπει να στρέφεται στους χώρους που ζουν και δρουν οι γυναίκες. Τέτοιοι χώροι είναι: α) η συνοικία, β) ο τόπος δουλειάς, γ) η προσπάθειά μας για την ένταξη των γυναικών στα σωματεία και τους επαγγελματικούς συλλόγους, αποτελεί ένα πρώτο βήμα για τη συνειδητοποίηση και κινητοποίηση των γυναικών για τη λύση των προβλημάτων τους, δ) τα γυναικεία σωματεία, κινήσεις και οργανώσεις...».[42]

Στην προσπάθεια τους να πείσουν για την αναγκαιότητα ύπαρξης ξεχωριστών γυναικείων οργανώσεων και στήριξής τους από τις ενταγμένες στο κόμμα γυναίκες, απαντώντας σε μια αμφισβήτηση που υπήρχε για μια τέτοια αναγκαιότητα, ανασύρεται τόσο η κομμουνιστική λογική του προθάλαμου επαναστατικοποίησης των μαζών όσο και αυτή της διπλής ηθικής για τα δύο φύλα.

«Δημιουργείται όμως μια αντίφαση που προκαλεί απορίες, δισταγμούς και προβλήματα γύρω από την αναγκαιότητα ορισμένων χωριστών γυναικείων οργανώσεων. Γι' αυτό το ερώτημα "χωριστοί ή όχι φορείς", οδηγεί στην ανάγκη να μελετηθούν τα θετικά και αρνητικά στοιχεία των δυο σχημάτων ... Σε μια πολύ γενική ανάλυση του θέματος, θα μπορούσαν να σημειωθούν τα παρακάτω: Οι χωριστές γυναικείες οργανώσεις έχουν σαν θετικά στοιχεία τα εξής: 1. Αποτελούν τη συνέχεια παλιότερων αγώνων, που σε άλλες εποχές δεν μπορούσαν παρά να έχουν τέτοια μορφή. 2. Είναι η συνέχεια και επέκταση άλλων αντίστοιχων γυναικείων φορέων, που υπάρχουν και δρουν από χρόνια σε ξένες χώρες. 3. Αποκτούν ένα λόγο ύπαρξης και μόνο από το γεγονός ότι υπάρχουν άλλοι γυναικείοι φορείς στον ίδιο χώρο, κατευθυνόμενοι ή επηρεαζόμενοι από κόμματα ή παρατάξεις. 4. Σε πολλές περιπτώσεις οι γυναίκες γίνονται ευκολότερα μέλη χωριστών γυναικείων οργανώσεων (απαγορεύσεις, αντιρρήσεις στην οικογένεια κλπ.) και εκφράζονται πιο άνετα σε περιβάλλον του ίδιου φύλου. 5. Μεγαλύτερη προώθηση των γυναικείων

42. *Απόφαση του Γραφείου της ΚΟΑ* [εν. η κομματική οργάνωση της Αθήνας] *του ΚΚΕ εσ. για τη δουλειά στις Γυναίκες*, χρονολογημένο από την επιτροπή τον Απρίλιο του 1977, Α.3.6, σ. 1 και 2.

προβλημάτων. Μια και υπάρχουν ιδιαίτερα γυναικεία προβλήματα χρειάζεται η ύπαρξη γυναικείων οργανώσεων...».[43]

Από τη στιγμή της δημιουργίας τους, η αυτονομία τους νοείται μόνον ως προς τις τοπικές κομματικές οργανώσεις και όχι ως προς την κεντρική καθοδήγηση του κόμματος, η οποία ορίζεται ως υπεύθυνη για τις επεμβάσεις.[44]

Διαφοροποιημένα, ως προς την επένδυση που γίνεται στα ζητήματα του φύλου τους, εμφανίζονται τα κείμενα της εποχής που δεν προέρχονται από την καθοδήγηση του κόμματος. Γραμμένα από γυναίκες που δραστηριοποιούνται στην ΚΔΓ, αναπαράγουν την αντίληψη των κομματικών συμφερόντων από τους μαζικούς χώρους των γυναικών, διαφαίνεται όμως ότι ο στόχος τους είναι να επισημάνουν τις καθυστερήσεις και να στοιχειοθετήσουν τη σπουδαιότητα του θέματος,[45] για την οποία φαίνεται ότι πείθονται όλο και περισσότερο ανεξάρτητα από τα κομματικά οφέλη.

«Οι γυναίκες είναι το 50% του πληθυσμού. Επομένως δεν πρέπει να τις αγνοήσουμε, γιατί τα προβλήματα τους είναι και κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Σαν κομμουνιστικό κόμμα έχουμε υποχρέωση να ασχοληθούμε μ' αυτά και να προωθήσουμε –στα μέτρα των δυνάμεών μας– τη λύση τους».[46]

Η έμφαση στην επένδυση που οφείλει να κάνει το κόμμα της εργατικής τάξης στο γυναικείο ζήτημα, είναι ιδιαίτερα εμφανής στα

43. *Στο ίδιο*, σ. 3.

44. «Οι κομματικές οργανώσεις δεν επεμβαίνουν στη λειτουργία των τμημάτων μιας πανελλαδικής ή παναθηναϊκής μαζικής οργάνωσης, μια και η γραμμή του κόμματος περνάει κεντρικά στη Διοίκηση της μαζικής γυναικείας οργάνωσης», *στο ίδιο*, σ. 4.

45. «Πρώτα απ' όλα πρέπει να γίνει κατανοητή η σοβαρότητα της δουλειάς και οι δυνατότητες ανάπτυξης που υπάρχουν, τόσο προς όφελος του κόμματος όσο και της πολιτικής του ... Μέλη του κόμματος, γυναίκες εργαζόμενες, επιστήμονες αλλά και νοικοκυρές πρέπει να πλαισιώσουν την Κ. [εν. η Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών]. Αυτό να μπει σαν κομματικό καθήκον. Να δουλέψουν σ' αυτήν σε θέμα που τις ενδιαφέρει, αντιμετωπίζοντας τη δουλειά εκεί σαν κομματική δουλειά, με σοβαρότητα και συνέπεια ... Η καθαρά κομματική δουλειά για τις γυναίκες μέλη του κόμματος πρέπει να προχωρήσει. Στην πρώτη φάση να περιοριστούμε στην Κ. για να την αναπτύξουμε. Τα οφέλη για το Κόμμα μπορεί να είναι μακροπρόθεσμα, αλλά θάναι πιο θετικά και πλούσια», *Κείμενο του γραφείου Γυναικών προς την Επιτροπή Πόλης Θεσσαλονίκης*, 1976, Α.3.3, σ.1-2.

46. *Εισήγηση στην Επιτροπή Πόλης της Θεσσαλονίκης, 1977*, Α.3.10, σ. 1.

κείμενα της οργάνωσης της Θεσσαλονίκης. Το φαινόμενο δεν είναι ανεξάρτητο από την εκεί διαμόρφωση πυρήνα φεμινιστριών, οι οποίες συγκροτούν ήδη από το 1975 τη δική τους συλλογικότητα –το Γραφείο Γυναικών αρχικά, την Κομματική Οργάνωση Βάσης Γυναικών αργότερα[47]–, και επιχειρούν με σημαντικές επιτυχίες να θέσουν το ζήτημα των γυναικών τόσο στο κόμμα στο οποίο ανήκουν όσο και στην κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Ο πυρήνας αυτός, δραστηριοποιημένος στην ΚΔΓ Θεσσαλονίκης, αναδεικνύεται από τη στιγμή της συγκρότησής του σε σημαντικό πόλο των εξελίξεων στην ΚΔΓ και αργότερα στο βασικό συνομιλητή των νέων φεμινιστικών ιδεών που διαμορφώνονται στην νεολαία του Ρ.Φ.

Διαφοροποιήσεις, πρώτον ως προς τα εσωκομματικά κείμενα και, δεύτερον ως προς τα προεκλογικά της Ενωμένης Αριστεράς[48] παρουσιάζουν επίσης τα κείμενα των υποψηφίων γυναικών της Συμμαχίας. Με μέτωπο στη θεωρία της γυναικείας φύσης και έμφαση στα ζητήματα της δημοκρατίας και στη συμμετοχή των γυναικών, προβάλλεται ο κοινωνικός χαρακτήρας της διαφοράς των φύλων και αναλαμβάνονται δεσμεύσεις, ανάμεσα στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η διεκδίκηση των νόμιμων αμβλώσεων.[49]

Το άνοιγμα των διαδικασιών για το 2ο Συνέδριο του ΚΚΕ εσ. (που το κόμμα επιμένει να το καταμετρά και ως 10ο) δημιουργεί τις συνθήκες επικοινωνίας των απόψεων ανάμεσα στους χώρους της νεολαίας και του κόμματος, και εμφανίζει τόσο τις διαφορές ανάμεσα στις παλιές και στις νέες ιδέες όσο και τις εσωτερικές διαφο-

47. Ο βασικός πυρήνας του Γραφείου Γυναικών της ΚΟΘ: Αλμπανίδου-Βασιλειάδου Ζιζή, Δράγα Δώρα, Καξάξη Κλαίρη, Τάντου Βάσω, Τσαρουχά Καίτη, Χατζόγλου Δανάη και Χρονάκη Ζώγια. Το γραφείο γυναικών λειτούργησε αρχικά υπό την καθοδήγηση του Μανώλη Αναγνωστάκη.

48. «Και εμείς οι γυναίκες, οι μάνες, οι νέες κοπέλες, οι εργαζόμενες, οι φοιτήτριες, ας ενώσουμε τις δυνάμεις μας, γι' αυτό που είναι σήμερα ΥΠΕΡΤΑΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΜΑΣ ΧΡΕΟΣ: Να θάψουμε με την ψήφο μας τον πόλεμο, το φασισμό, τη συμφορά. Οι αγώνες μας μέσα στην εφταετία, και η συνεχής παρουσία, έδειξαν τη δύναμη και την αξία μας και δεν πρέπει πια να είμαστε καταδικασμένες στην πολιτική αφάνεια», απόσπασμα προεκλογικής ομιλίας από υποψήφια της Ενωμένης Αριστεράς, προερχόμενης από το ΚΚΕ εσ., Α.7.1.

49. «Θέσεις της Συμμαχίας Προοδευτικών και Αριστερών Δυνάμεων για τα γυναικεία προβλήματα», Α.7.3. Για το θέμα της γυναικείας φύσης, βλ.: «Οι θέσεις της Συμμαχίας για τις γυναίκες» ομιλία της Άσπας Παπαθανασοπούλου, υποψήφιας στη Β΄ Αθηνών, Γενικής Γραμματέως του Συνδέσμου Ελληνίδων Επιστημόνων και μέλους της Κ.Ε. του ΚΚΕ εσ., *Αυγή*, 16 Νοεμβρίου 1977, Α.7.2.

ροποιήσεις των νέων ιδεών. Τρία σημαντικά κείμενα διαφορετικής προέλευσης[50] οριοθετούν το χώρο των φεμινιστικών ιδεών και αναδεικνύουν και τη διαδρομή που έχει συντελεσθεί και αυτήν που κυοφορείται. Η σχέση του κόμματος με το γυναικείο ζήτημα και κίνημα είναι η κεντρική σχέση που διαπερνάει και τα τρία κείμενα, για να δώσει διέξοδο σε σημαντικού χαρακτήρα διαφοροποιημένες απαντήσεις. Με αφετηρία μια ουσιαστική κριτική στις ερμηνευτικές ανεπάρκειες της μαρξιστικής θεωρίας αναφορικά με την αντίφαση άντρας-γυναίκα.

«Η αντίφαση άντρας-γυναίκα, σύμφωνα με τη σύγχρονη μαρξιστική προσέγγιση, διαπερνά όλες τις κοινωνίες και προϋπάρχει της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις. Η διαπίστωση αυτή δεν καταλήγει σε καμιά περίπτωση στο ότι η ταξική κοινωνία υπήρξε το αποτέλεσμα της προϋπάρχουσας αυτής αντίφασης. Η διαίρεση όμως της κοινωνίας σε τάξεις όξυνε και έδωσε καινούριες μορφές στη γυναικεία καταπίεση ... Η μαρξιστική θεωρία εξετάζοντας κατά βάση τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, διαπιστώνει τη σχέση της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων με την ένταση της γυναικείας καταπίεσης. Μια μαρξιστική όμως προσέγγιση των προηγούμενων τρόπων παραγωγής, που θα έβαζε σαν ερώτημα τον προσδιορισμό και την ερμηνεία του φαινομένου της πολυμορφίας και της ιδιαιτερότητας της καταπίεσης αυτής, θα απαντούσε στο πρόβλημα των ιστορικών στιγμών της αντίφασης και, θα μπορούσε να αναλύσει με μια νέα ματιά τις δομές που στοιχειοθετούν την καταπίεση της γυναίκας στη σημερινή κοινωνία και που δεν ανάγονται άμεσα και αυτονόητα στην πάλη των τάξεων».[51]

50. Το πρώτο χρονολογικά με τίτλο: «Το γυναικείο ζήτημα και το Κόμμα» δημοσιεύεται στην *Αυγή*, στο πλαίσιο του προσυνεδριακού διαλόγου, το Μάρτιο του 1978 από τις Αγγέλικα Ψαρρά, Έντα Φλορεντίν και Έφη Αβδελά μέλη της οργάνωσης του Ρήγα στο Παρίσι και μέλη της επιτροπής γυναικών Παρισιού (βλ. υποσημείωση 5)· το δεύτερο με τίτλο: «Το γυναικείο κίνημα και η πολιτική του κόμματος», δημοσιεύεται, στο ίδιο πλαίσιο, στην *Αυγή* τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου από τη Μαρίζα Ντεκάστρο, μέλος της Οργάνωσης Βάσης Κυψέλης του Ρ.Φ. και της Επιτροπής Γυναικών του Ρ.Φ. (βλ. υποσημείωση 8 και 24)· το τρίτο είναι η *ομιλία της Τούλας Δρακοπούλου*, ιστορικού στελέχους της αριστεράς με κομματική ενασχόληση στη γυναικεία δουλειά και στην ΚΔΓ στο Συνέδριο του κόμματος. Καταχωρημένα αντίστοιχα ως κείμενα Α.4.1, Α.4.2 και Α.4.4.

51. Αγγέλικα Ψαρρά - Έντα Φλορεντίν - Έφη Αβδελά, «Το γυναικείο ζήτημα και το Κόμμα», *Αυγή*, 19.3.1978, Α.4.1, σ. 1.

Το πρώτο κείμενο συγκεντρώνει την κριτική του στις θεωρητικές αλλοιώσεις που υφίσταται από τα κομμουνιστικά κόμματα το ζήτημα της γυναικείας καταπίεσης, προκειμένου να εξηγηθεί και να συνδεθεί με την κυρίαρχη αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας, και επισημαίνει την αδυναμία των κομμάτων αυτών να αμφισβητήσουν «δομές και αντιλήψεις που αναπαράγουν την καταπίεση» γυναικών.

Σε ό,τι ειδικότερα αφορά το ΚΚΕ εσ., εντοπίζεται η απόκλιση ανάμεσα στις στρατηγικές επιλογές του για την ανάπτυξη αυτόνομων μαζικών κινημάτων και στην πολιτική που υιοθετεί. Η ΚΔΓ αναφέρεται ως παράδειγμα μιας εφαρμογής που δεν εκφράζει το διαταξικό χαρακτήρα του κινήματος των γυναικών, αλλά πλειοδοτεί την άμβλυνση των κοινωνικών αντιθέσεων και τη σύμπλευση με την αστική τάξη.

> «Αντίθετα, το κόμμα εννοεί αυτόνομο κίνημα, όπως αυτό έχει εκφραστεί μέχρι σήμερα, τη συσπείρωση ανθρώπων γύρω από μερικά αιτήματα που το ίδιο καθορίζει και που τα μπλοκάρει σε μια διεκδικητικού τύπου λειτουργία, που πρωταρχικά σκοπεύει στη συμμαχία με εκπροσώπους των άλλων πολιτικών δυνάμεων. Για τις γυναίκες, και σε μια προσπάθεια μηχανιστικής εφαρμογής της ΕΑΔΕ, αυτή η συμμαχία (Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών) δεν εκφράζει καθόλου το διαταξικό χαρακτήρα του προβλήματος. Αυτό αποκαλύπτει και τη γενικότερη αντίληψη του κόμματος που δε βάζει θέμα ανάδειξης αντιπαραθετικής πρακτικής, αλλά πλειοδοτεί στην άμβλυνση των αντιθέσεων της σημερινής κοινωνίας, όπως εκφράζονται στην προβολή κοντοπρόθεσμων στόχων. Έτσι, μετατοπίζεται το κέντρο βάρους από το αντικείμενο πάλης σε μια επιλογή σύμπλευσης με την αστική τάξη εκφρασμένης μέσα από την ΕΑΔΕ».[52]

Το κείμενο ολοκληρώνεται με το ζήτημα των σχέσεων ενός αυτόνομου, μαζικού, οργανωμένου, διαταξικού, γυναικείου κινήματος με το κόμμα της εργατικής τάξης. Πρόκειται για μια νέα για τα δεδομένα της εποχής προσέγγιση, η οποία συνδέει την υπόθεση της αυτονομίας του κινήματος των γυναικών με την ίδια του την ύπαρξη και την προοπτική. Το ενδεχόμενο της σύμπλευσής του με το κόμμα της εργατικής τάξης συνδέεται, επίσης, με τη δυνατότητα του κόμματος να προχωρήσει σε πολιτικές συνθέσεις, που να συ-

52. *Στο ίδιο*, σ. 3.

μπεριλαμβάνουν και τις κοινωνικές αντιθέσεις που αφορούν το φύλο, και το ενδεχόμενο της ρήξης μεταξύ τους θεωρείται ανοικτό.

«Η σχέση του αυτόνομου οργανωμένου γυναικείου κινήματος με το κόμμα της εργατικής τάξης δεν είναι γραμμική και καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη σωστή ή λαθεμένη αντίληψη του κόμματος για τα αυτόνομα κινήματα γενικά. Κατά πόσο, δηλαδή, το κομμουνιστικό κόμμα λειτουργεί συνθέτοντας τα διαφορετικά αιτήματα για τη λύση όλων των κοινωνικών αντιθέσεων και χτίζει την επαναστατική του λογική, παρακολουθώντας με ευαισθησία την ανάπτυξη της πάλης στα διάφορα επίπεδα των κοινωνικών σχέσεων. Το κομμουνιστικό κόμμα μπορεί και οφείλει να ορίσει κατ' αρχήν την αναγκαιότητα της ύπαρξης ενός τέτοιου κινήματος και να καταγράφει συνεχώς τις εμπειρίες και την πρακτική του».[53]

Νέου τύπου θεωρητική παρέμβαση συνιστά και το δεύτερο κείμενο που δημοσιεύεται δεκαπέντε περίπου ημέρες αργότερα. Το ανοιχτό ζήτημα της ιεραρχίας των αντιθέσεων κεφαλαίου-εργασίας και άντρα-γυναίκας προσεγγίζεται με νέους όρους, μέσα από την ανάδειξη της αντίθεσης ιδιωτικό/δημόσιο-προσωπικό/πολιτικό. Το γυναικείο κίνημα θεωρείται επαναστατικό ακριβώς διότι «πολιτικοποιώντας το προσωπικό ανατρέπει την παραπάνω αντίθεση». Αναδεικνύει έτσι ένα ολόκληρο πεδίο σχέσεων, που θεωρείται εκτός πολιτικής σφαίρας και αναδεικνύεται αντικειμενικά σε αυτόνομο συνομιλητή του εργατικού κινήματος στον αγώνα για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

«Οι γυναίκες ζώντας έξω από την πολιτική βιώνουν την πολιτική και κοινωνική εκμετάλλευση σαν ιδιωτική υπόθεση. Αντίθετα το γυναικείο κίνημα προσανατολίζει τους αγώνες καταδείχνοντας τη βαθιά πολιτική και κοινωνική λειτουργία του ιδιωτικού. Μιλώντας για την απλήρωτη εργασία της νοικοκυράς, για τον καθημερινό βιασμό της θέλησης και του σώματος της γυναίκας, το γυναικείο κίνημα μιλάει ουσιαστικά για τις παραγωγικές σχέσεις, τον καταμερισμό της εργασίας, για τους θεσμούς, για τις αντιλήψεις, για την κουλτούρα και το κράτος. Αυτό είναι ένα κομμάτι που έχουν να κάνουν οι γυναίκες για να μπουν στην ιστορία, την κοινωνία και την πολιτική. Το γυ-

53. *Στο ίδιο*, σ. 3.

ναικείο κίνημα εντάσσεται μέσα στις δυνάμεις που παλεύουν για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας σαν μια αυτόνομη συνιστώσα των δυνάμεων της αλλαγής, γιατί με τη δράση του βάζει σαν στόχο την ανατροπή των θεσμών, των αντιλήψεων και των μηχανισμών του κράτους, ανατρέπει δηλαδή τις αστικές κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις και γίνεται αντικειμενικά σύμμαχός της εργατικής τάξης».[54]

Με βάση την παραπάνω θέση, προτείνεται ο επαναπροσδιορισμός της πολιτικής του κόμματος απέναντι στις γυναίκες και στο γυναικείο κίνημα, και καλούνται οι γυναίκες-μέλη του κόμματος να εντάξουν τα ζητήματα που προκύπτουν απ' αυτήν την προβληματική στην πολιτική του κόμματος. Σε αρμονική σχέση με την παραπάνω θεώρηση, ασκείται και η κριτική στην πολιτική του κόμματος αναφορικά με το γυναικείο ζήτημα. Το πιο σημαντικό στοιχείο της κριτικής αυτής αφορά την ΚΔΓ, της οποίας αναγνωρίζεται ο διαταξικός χαρακτήρας και το αξιόλογο έργο της, αλλά αμφισβητείται ο «γυναικείος», με δεδομένο την απουσία απελευθερωτικής για τις γυναίκες πολιτικής.

«Η ΚΔΓ, φορέας μέσα στον οποίο συμμετέχει το κόμμα μας μαζί με άλλες δυνάμεις είναι, αναμφισβήτητα ένας μαζικός φορέας και έχει παρουσιάσει αξιόλογο έργο. Είναι ένα σωματείο γυναικών, δηλαδή, συμμετέχουν μόνο γυναίκες. Δεν είναι, όμως, ένα "γυναικείο" σωματείο που μάχεται για την απελευθέρωση της γυναίκας, για την αποτίναξη από πάνω της της καταπίεσης που δέχεται».[55]

Στις παραπάνω καινοτόμες, από διαφορετική οπτική, προσεγγίσεις –που θα οδηγήσουν και σε διαφορετικά «διά ταύτα», σε συνδυασμό και με τις γενικότερες κομματικές εξελίξεις και την επερχόμενη διάσπαση της οργάνωσης της νεολαίας– υπάρχει απάντηση από το βήμα του Συνεδρίου.[56] Η απάντηση, ενδεικτική για τις διεργασίες που προκαλούν οι νέες απόψεις στις υπεύθυνες για τη δουλειά του κόμματος στις γυναίκες, ενσωματώνει τόσο τα στοιχεία του παραδοσιακού κομματικού λόγου για τις γυναίκες όσο και

54. Μαρίζα Ντεκάστρο, «Το γυναικείο κίνημα και η πολιτική του κόμματος», *Αυγή*, 7/4/1978, καταχωρημένο ως Α.4.2.

55. *Στο ίδιο.*

56. *Ομιλία της Τούλας Δρακοπούλου στο 2ο(10ο) Συνέδριο του ΚΚΕ εσ.*, Α.4.4.

στοιχεία ενδεικτικά της νέας φεμινιστικής προβληματικής που αναπτύσσεται στις διάφορες εκφράσεις της, εντός και εκτός κομματικού περιβάλλοντος. Αναγνωρίζοντας την αυτονομία και τη διαταξικότητα του κινήματος των γυναικών, υπερασπίζεται το δικαίωμα του κόμματος και των κομμουνιστικών κομμάτων γενικότερα να «ενδιαφέρονται και να βοηθούν αυτά τα κινήματα, αρκεί να μην τα βλέπουν σαν κομματικά τους υποκατάστατα μέσα στο μαζικό γυναικείο χώρο».[57] Η «γυναικεία φύση» και τα «καθαρά προσωπικά προβλήματα» των γυναικών επιστρατεύονται για να τεκμηριώσουν την αυτονομία και τη διαταξικότητα ενός κινήματος, που χαρακτηρίζεται «επαναστατικής προοπτικής».

> «Υπάρχει όμως κι άλλος δρόμος συνειδητοποίησης των γυναικών, που περνάει από τη μελέτη και διερεύνηση των καθαρών προσωπικών τους προβλημάτων, εκείνων δηλαδή που συνδέονται με τη "γυναικεία φύση" ... Αναφέρω μερικά από αυτά, που ονόμασα πριν, καθημερινά προσωπικά προβλήματα των γυναικών: Σπιτική εργασία, σχέσεις των δυο φύλων, σεξουαλικές σχέσεις, έλεγχος της αναπαραγωγικής ικανότητας των γυναικών, γυναικείο πρότυπο που καλλιεργούν τα σχολικά βιβλία, η διαφήμιση, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Το γεγονός ακόμα ότι η γυναίκα, από την ώρα που θα γεννηθεί ώσπου να πεθάνει, τη συνοδεύει πάντα μια γενική κτητική, σαν να είναι αντικείμενο. Είναι η κόρη του τάδε, η γυναίκα του δείνα και δεν είναι ποτέ ο ίδιος ο εαυτός της, σαν αυτόνομη κοινωνική μονάδα. Αυτή ακριβώς η μορφή των γυναικείων προβλημάτων, δίνει στο γυναικείο κίνημα και την αυτονομία και τον διαταξικό του χαρακτήρα».[58]

Η απόσταση που χωρίζει τις φεμινιστικές απόψεις μέσα στον οργανωμένο ανανεωτικό κομμουνιστικό χώρο, από τις απόψεις που εκφράζονται από γυναίκες στελέχη του κόμματος με ενασχόληση τη γυναικεία δουλειά, στο εξής θα τείνει να γεφυρώνεται, χωρίς ποτέ να εκλείψει. Η ίδια η κομματική απασχόληση στο «γυναικείο», η επαφή με τις γυναίκες στην ΚΔΓ, η ανοικτή επικοινωνία με τη νεολαία, η δρομολόγηση κοινών με τις φεμινίστριες της νεολαίας σχημάτων και η υποτίμηση που υφίστανται στο ίδιο τους το κόμμα, ακριβώς λόγω της ενασχόλησης τους με τη γυναικεία δου-

57. Και συνεχίζει: «Κι επειδή δουλεύω σ' αυτό το χώρο, θεωρώ ότι το δικό μας κόμμα έχει ξεφύγει απ' αυτή την αντίληψη και την αντίστοιχη πρακτική», *στο ίδιο.*

58. *Στο ίδιο*, σ. 1 και 2.

λειά, θα αποβούν σημαντικές συμβολές για τη μετατόπιση των παραδοσιακών απόψεων σε αναγνώσεις επηρεασμένες περισσότερο από το φεμινιστικό κίνημα της εποχής και, θα επιτρέψουν μετά την «Απόφαση της Κ.Ε. για το Γυναικείο Ζήτημα», στις αρχές του '80, την επιλογή μιας συλλογικότητας που θα παραπέμπει στο φύλο, και όχι στην πολιτική άποψη με βάση το φύλο.[59] Η επιλογή αυτή θα ενισχυθεί, τόσο από τη σημασία που αποδίδεται στην αλληλεγγύη του φύλου και στη δυναμική της, από την πίστη ότι όλες οι γυναίκες είναι, εν δυνάμει, φεμινίστριες και από τις σαφώς διαγραφόμενες πλέον διαχωριστικές γραμμές, που η αντίληψη αυτή δημιουργεί ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες, όσο και από την αδυναμία σύλληψης ενός διαφορετικού συλλογικού πολιτικού υποκειμένου, που θα διεκδικούσε τη θέση του στη βάση επεξεργασμένων απόψεων και στρατηγικών στόχων.

Με το τέλος των εργασιών του 2ου συνεδρίου του ΚΚΕ εσ., –το οποίο απασχόλησαν κατά κύριο, αν όχι αποκλειστικό, λόγο οι ευθύνες για την εκλογική του αποτυχία και τη διάσπαση της κομματικής νεολαίας, που είχε μόλις προηγηθεί, καθώς και οι νέες εσωκομματικές ισορροπίες– η προετοιμασία του 1ου συνεδρίου του Ρήγα θα διατηρήσει ανοικτό το διάλογο για το «γυναικείο ζήτημα», κυρίως και πάλι στη νεολαία, και θα επιτρέψει την εμφάνιση διαφοροποιημένων απόψεων για το δέον γενέσθαι. Νεότερες κατά βάση σε ηλικία γυναίκες από το φοιτητικό χώρο και από τις οργανώσεις βάσης των συνοικιών, αισθάνονται ότι το ζήτημα τις αφορά και διεκδικούν θέση στο διάλογο. Επεμβαίνουν με τρόπο που το πεδίο της φεμινιστικής παρέμβασης στη νεολαία επαναπροσδιορίζεται, εμφανίζοντας στο αμέσως επόμενο διάστημα περισσότερα στοιχεία ασυνέχειας παρά συνέχειας. Ο λόγος γίνεται περισσότερο προσωπικός,[60] συχνά και απλοϊκός, ελεύθερος ή στερημένος από θεωρητική στήριξη, άλλοτε τολμηρός και αποκαλυπτικός, άλλοτε συντηρητικός και κομματοκεντρικός. Εμφανίζεται ένα μέτωπο στη

59. «Γυναίκες του ΚΚΕ εσ. και του Ρήγα Φεραίου» είναι η υπογραφή που επιλέγεται από τις φεμινίστριες για όλα τα κείμενα που εκδίδουν.

60. «Προσπαθώντας να σκεφθούμε τη ζωή στη γειτονιά από τη γυναικεία σκοπιά, μας έρχονται αυθόρμητα στο νου εικόνες όπως του super market με τη γυναίκα στα ψώνια για το νοικοκυριό, του κομμωτηρίου, του πάρκου με τις γυναίκες και τα μωρά, σαν μια προκλητική αντίθεση η εικόνα του καφενείου, με μόνη την αντρική παρουσία», Μελίνα ΟΒ Εξαρχείων, Αννίτα ΟΒ Πατησίων, «Μερικές σκέψεις για το γυναικείο ζήτημα απ' τις εμπειρίες μας στη γειτονιά», *Θούριος* 84, 22/6/78, σ. 7-8, καταχωρημένο ως Α6.1.

θεωρητική συζήτηση της προηγούμενης περιόδου και στις κλειστές διαδικασίες που κυριάρχησαν, και επισημαίνεται η αναγκαιότητα της στροφής στη δράση,[61] τάση που διαπιστώνεται γενικότερα στη φυσιογνωμία του Ρ.Φ. μετά τη διάσπαση.

Στο πλαίσιο της νέας κατάστασης που δημιουργείται, η απόφαση του 1ου Συνεδρίου της ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος[62] προσφέρεται σε περισσότερες της μιας αναγνώσεις, καθώς εμπεριέχει και τις νέες ιδέες και τις αντιστάσεις σ' αυτές, ενσωματώνοντας και το θεωρητικό τους λόγο και τον αντίλογο σ' αυτόν· προϊόν των θεωρητικών επεξεργασιών που προηγήθηκαν στην επιτροπή γυναικών του Ρ.Φ., πυρήνας της οποίας δηλώνει τις απόψεις του τόσο προσυνεδριακά (πρόταση των πέντε)[63] όσο και κατά τη διάρκεια του συνεδρίου.[64]

61. «Είμαστε λοιπόν στην αρχή ενός δύσκολου δρόμου μια και μέχρι σήμερα στην Ελλάδα οι γυναικείοι αγώνες είναι σχεδόν ανύπαρκτοι. Για την ανάπτυξη γυναικείου κινήματος, είναι ανάγκη να επιλέξουμε σωστά συγκεκριμένους και ρεαλιστικούς στόχους, που η έλλειψη όμως εμπειρίας και πρακτικής δυσκολεύει αυτή τη δυνατότητα επιλογής μας και δημιουργεί τον κίνδυνο να βγάζουμε αυθαίρετα συμπεράσματα. Έτσι δημιουργείται συχνά ένα κλίμα γενικής θεωρητικολογίας γύρω από το γυναικείο ζήτημα, ένα κλίμα που οδηγεί στην υπερτίμηση της συζήτησης και της αυτομόρφωσης, στην αναβολή της μαζικής δράσης. Αυτό το κλίμα, που έχει εμφανιστεί και στην οργάνωσή μας, έχει διαμορφώσει και μια ακόμη προκατάληψη: ότι υπάρχουν ειδικές συντρόφισσες, ουσιαστικά οι μόνες αρμόδιες για το ζήτημα, που έχουν διαβάσει, που έχουν πάει στο εξωτερικό, που ξέρουν και ότι οι υπόλοιπες γυναίκες της οργάνωσης δεν έχουν πολλά να πουν», Νάσια Γιακωβάκη, ΟΒ Φιλοσοφικής, «Η γυναίκα το μισό του ουρανού», *Θούριος* 84, 22.6.78, σ. 6, καταχωρημένο ως Α6.1.

62. «Για την ανάπτυξη ενός μαζικού αυτόνομου κινήματος των νέων γυναικών. Για την κατάκτηση της ισοτιμίας της νέας γυναίκας στην κοινωνία μας», Α6 4. Πριν την έναρξη των εργασιών του Συνεδρίου, είχε προηγηθεί προκήρυξη του Κ.Σ. του Ρ.Φ., με το «χαρακτηριστικό» της άποψης της καθοδήγησης του Ρήγα, τίτλο: Ρ.Φ.: Πρωτοπορεία στον αγώνα για την απελευθέρωση της γυναίκας, *Αυγή*, 28.5.1978. Βλ. επίσης την κριτική που ασκείται από την Έφη Αβδελά και την Αγγέλικα Ψαρά: «Πώς μια διακήρυξη ανοίγει ένα μέτωπο (ή πως η απελευθέρωση των γυναικών περνά μέσα από τη στρατολόγησή τους στο ΚΚΕ εσ.), *Αγώνας*, τχ. 2, σ. 38-39.

63. Βλ. Ελένη Αλιτζόγλου, Αριέλλα Ασσέρ, Μαρία Κωνσταντέλου, Μαρίζα Ντεκάστρο, Αντ. Τραντζή, «Για την προώθηση της συνειδητοποίησης των γυναικών», *στο ίδιο*, σ. 5-6 και Σ. Δρόσου, Α. Ασσέρ, Μ. Ρόδη, «Γυναικείο και φοιτητικό κίνημα», *Φοιτητικοί ορίζοντες*, Μάιος 1978, σ. 14-15, Α6 2. Το δεύτερο αυτό κείμενο επιχειρεί να συνδέσει τα ζητήματα της θεωρίας με το φοιτητικό χώρο.

64. Σε σχέδιο που καταθέτει ο ίδιος πυρήνας στην αντίστοιχη επιτροπή του συνεδρίου βασίστηκε η απόφαση του συνεδρίου, γι αυτό και πολλές διατυπώσεις είναι κοινές ανάμεσα στο άρθρο τους στον προσυνεδριακό διάλογο και στο τελικό κείμενο της απόφασης, αλλά πολλές φορές με τελείως διαφορετικό πλαίσιο και διαφορετική εννοιολόγηση.

Σύμφωνα μ' αυτήν την ανάγνωση, η απόφαση δικαιώνει τις θεωρητικές αναζητήσεις της πρώτης αυτής περιόδου ως προς τέσσερα βασικά ζητήματα: Την αναγνώριση του ζητήματος ως σημαντικού, τη λήψη οργανωτικών μέτρων για την ένταξη του ζητήματος στη ζωή της οργάνωσης, την αναγκαιότητα ενός μαζικού αυτόνομου διαταξικού κινήματος γυναικών, που διαπερνάει μάλιστα τα άλλα κινήματα, και την αποδοχή του πολιτικού χαρακτήρα της καταπίεσης που υφίστανται οι γυναίκες στον ιδιωτικό χώρο.

«Ήδη στην πατρίδα μας έχει αρχίσει ν' αναπτύσσεται ο αγώνας των γυναικών για την ισότιμη συμμετοχή τους σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας ζωής, ενάντια σε θεσμούς, αντιλήψεις και προκαταλήψεις που αναπαράγουν το πρότυπο γυναίκα-νοικοκυρά και τους στερούν κάθε ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Προσπαθούν να βρουν, έστω κάποιες πρωτοπορίες, δικό τους τρόπο έκφρασης, να βάλουν τη σφραγίδα τους στην κουλτούρα και την κοινωνική εξέλιξη. Μ' αυτόν τον αγώνα οι γυναίκες δημιουργούν τις προϋποθέσεις και συμβάλουν στην αλλαγή των αντιλήψεων ανδρών και γυναικών ... Προϋπόθεση για τα παραπάνω είναι η ανάπτυξη ενός μαζικού αυτόνομου γυναικείου κινήματος, όπου μπορούν και πρέπει να συμμετέχουν όλες οι γυναίκες, ενός κινήματος που διαπερνάει όλα τα άλλα κινήματα, που θα πολιτικοποιεί όλες τις πλευρές της καθημερινής καταπίεσης της γυναίκας στην οικογένεια, στη δουλειά, στις κοινωνικές σχέσεις, στις σχέσεις με το άλλο φύλο και στη σεξουαλική ζωή. Ενα τέτοιο κίνημα έρχεται αντιμέτωπο με αντιλήψεις και θεσμούς, θίγει θέματα καταμερισμού εργασίας, παραγωγικών σχέσεων, οικογένειας κλπ., και γίνεται σύμμαχο με τον εργατικό για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας μας».[65]

Οι παραπάνω τελευταίες θεωρητικού χαρακτήρα παραδοχές ανατρέπονται, στο βαθμό που τίθενται προϋποθέσεις για την αναγνώριση του πολιτικού χαρακτήρα του γυναικείου κινήματος και δηλώνεται η de facto συμμαχία του με τον εργατικό για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Αποσιωπάται επίσης παντελώς το ζήτημα των ανδροκρατικών δομών και λειτουργιών της οργάνωσης, την ανατροπή των οποίων, ή τουλάχιστον το άνοιγμα του διαλόγου γι' αυτές, θεωρεί απαραίτητο η πρόταση των πέντε

65. *Στο ίδιο*, Α6 *4*, σ. 1.

για την νομιμοποίηση της συμβολής του Ρήγα στην ανάπτυξη ενός αυτόνομου γυναικείου κινήματος.

«Πιστεύουμε ότι η οργάνωσή μας, που στο πλευρό του κόμματος παλεύει για μια κοινωνία ισοτιμίας και ελευθερίας, για την ισοτιμία στις σχέσεις της νέας γενιάς, που ενθαρρύνει την ανάπτυξη κινημάτων με βάση τα ιδιαίτερα προβλήματα κάθε κοινωνικής ομάδας, δεν μπορεί παρά να ενδιαφέρεται και να συμβάλλει αποφασιστικά στην ανάπτυξη ενός αυτόνομου γυναικείου κινήματος, όπως παραπάνω το περιγράψαμε. Για να γίνει αυτό πρέπει να συζητήσουμε και τις σχέσεις μας μέσα στην οργάνωσή μας. Μέσα από την πείρα και τη λειτουργία μας στην οργάνωση βλέπουμε ν' αναπαράγονται οι ανισότιμες σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών που υπάρχουν στην κοινωνία μας. Πιστεύουμε, όμως, ότι η επαναστατική κομμουνιστική οργάνωση πρέπει ν' ανατρέψει αυτές τις σχέσεις, ανοίγοντας ένα μέτωπο πάλης στην νεολαία και στην καθημερινή πραχτική και ζωή της οργάνωσης».[66]

Ασαφής και μετέωρος παραμένει ο προσδιορισμός της σχέσης του Ρ.Φ. με το κίνημα των γυναικών, για την «οικοδόμηση και ανάπτυξη» του οποίου η κομματική νεολαία δεσμεύεται «να συμβάλλει αποφασιστικά», «μέσα στη λογική του για τα μαζικά αυτόνομα ενωτικά κινήματα της νεολαίας».[67] Παράλληλα, στη λογική τόσο της αναγκαιότητας στροφής προς την πρακτική δουλειά όσο και οριοθέτησης των αιτημάτων που προκύπτουν από τις γυναικείες συλλογικότητες εντός της νεολαίας, κατηγοριοποιούνται οι περιοχές παρέμβασης της νεολαίας του Ρ.Φ. και επιχειρείται η συγκεκριμενοποίηση των αιτημάτων, που το Συνέδριο θεωρεί σωστά και η νεολαία δεσμεύεται να προωθήσει.[68]

66. *Στο ίδιο*, Α6 *1*, σ. 5-6.

67. Το ακριβές κείμενο έχει ως εξής: «Η ΕΚΟΝ ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ, που παλεύει μαζί με το Κόμμα μας, το ΚΚΕ εσ. για μια κοινωνία δημοκρατική και σοσιαλιστική, θα συμβάλλει αποφασιστικά στην οικοδόμηση και ανάπτυξη ενός αυτόνομου γυναικείου κινήματος, μέσα στη λογική του για τα μαζικά αυτόνομα ενωτικά κινήματα της νεολαίας», *στο ίδιο*, σ. 4.

68. Ο προσδιορισμός των αιτημάτων συναντάει προβλήματα. Ενώ εντοπίζεται, για παράδειγμα, το ζήτημα της άμβλωσης, δεν αναφέρεται το παράνομο καθεστώς της και δε διαμορφώνεται το αίτημα των ελεύθερων αμβλώσεων. Οι περιοχές των αιτημάτων είναι οι ακόλουθες: κοινωνική ζωή, παιδεία, δουλειά, επαρχία. Ο θεσμός της προίκας, η αντισύλληψη και η άμβλωση, ο νόμος για τη στράτευση των γυναι-

Η πρώτη αυτή απόφαση εμπεριέχει τις αντιφάσεις μιας περιόδου, κατά την οποία το γυναικείο ζήτημα έχει τεθεί εντός κομμουνιστικής ανανεωτικής αριστεράς με νέους όρους, οι οποίοι παρά ταύτα συνδιαλέγονται και είναι ακόμα βαθιά επηρεασμένοι από τη θεωρητική σκέψη της μαρξικής και λενινιστικής ανάγνωσης του κόσμου. Ακόμα και στις πιο πρωτοπόρες επεξεργασίες των φεμινιστικών αναγνώσεων, ο ρόλος της πρωτοπορίας του κόμματος της εργατικής τάξης και της νεολαίας του δεν έχει αμφισβητηθεί πλήρως, αφού αυτό καλείται είτε να αναγνωρίσει την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός αυτόνομου γυναικείου κινήματος, είτε να συνθέσει τα ζητήματα που προκύπτουν από τις επιμέρους αντιθέσεις, είτε ακόμα να πάρει συγκεκριμένες πρωτοβουλίες για τη δημιουργία και την ανάπτυξη του κινήματος των γυναικών. Εκ παραλλήλου και αντιφατικά ως προς τα παραπάνω, εξελίσσεται η προβληματική για το ίδιο το κίνημα των γυναικών, του οποίου ο επιθυμητός χαρακτήρας παρέπεμπτε σε μία ανάγνωση δυο εξίσου κυρίαρχων μεταξύ τους αντιθέσεων –κεφαλαίου/εργασίας και άντρα/γυναίκας, δημόσιου/ιδιωτικού– ανάγνωση που συνιστούσε διαφορετικά, ακόμα και ανταγωνιστικά πολιτικά υποκείμενα. Η διαταξικότητα αναιρούσε τη θεωρητική βάση πάνω στην οποία στηριζόταν η θέση της πρωτοπορίας του κόμματος της εργατικής τάξης, η προοπτική της κατάργησης των σχέσεων εξουσίας, μέσα από την απελευθέρωση των γυναικών, αμφισβητούσε τον πολιτικό δρόμο της αριστεράς και η αυτονομία ανέτρεπε τον καθοδηγητικό του ρόλο.

Τα ζητήματα αυτών των αντιφάσεων θα αναδειχθούν την αμέσως επόμενη περίοδο και θα οδηγήσουν σε νέες επεξεργασίες.

κών εντοπίζονται ως προβλήματα στην περιοχή της κοινωνικής ζωής, χωρίς να διαμορφώνονται συγκεκριμένα αιτήματα για κανένα από αυτά τα ζητήματα. Στην παιδεία τα πράγματα γίνονται συγκεκριμένα. Τα αιτήματα είναι: Δημόσια μικτά σχολεία, κατάργηση της ποδιάς, ισότιμη μεταχείριση αγοριών και κοριτσιών, αλλαγή της εικόνας της γυναίκας που παρουσιάζουν τα σχολικά βιβλία, σωστός επαγγελματικός προσανατολισμός με κατάργηση των στεγανών «αντρικών» και «γυναικείων» σχολών. Στη δουλειά εντοπίζεται η διάκριση αντρικών και γυναικείων επαγγελμάτων, η προσωρινότητα της γυναικείας εργασίας και οι προκαταλήψεις στο χώρο εργασίας που δυσκολεύουν την καθημερινή τους ζωή. Τα αιτήματα είναι: «το σπάσιμο των προκαταλήψεων», ίσος μισθός για ίση εργασία, «να σταματήσει η εξευτελιστική μεταχείριση των εργαζομένων κοριτσιών». Στην επαρχία, αναφέρεται το ζήτημα του περιορισμού των επιλογών ψυχαγωγίας, σχέσεων με το άλλο φύλο, μόρφωσης καθώς και του αναγκαστικού γάμου, *στο ίδιο*, σ. 1-3.

Αποφασιστικής σημασίας παράγοντες για την ανάδειξή τους συνιστούν στη διαπλοκή τους, τόσο το νέο τοπίο που δημιουργείται στη φυσιογνωμία και στις οργανώσεις του Ρήγα μετά το πρώτο Συνέδριο[69] όσο και η τομή που γίνεται και στην Ελλάδα με τη δημιουργία των αυτόνομων φεμινιστικών ομάδων, την έκρηξη των εκδόσεων και των φεμινιστικών εντύπων[70] και την παρουσία πλέον ενός αυτόνομου γυναικείου κινήματος.

Στο εξής, η πραγματικότητα γίνεται περισσότερο σύνθετη και κυοφορεί περαιτέρω οριοθετήσεις. Υπόλογες στο αυτόνομο γυναικείο κίνημα για τη συμμετοχή τους στο κόμμα, υπόλογες στο κόμμα για τη δέσμευσή τους στα ζητήματα του φύλου τους, με αυξημένες προσδοκίες για τη δύναμη και την προοπτική των ιδεών τους, με ασφάλεια που αντλείται από τη δράση τους και από τη διεύρυνση των φεμινιστικών συλλογικοτήτων στην οργάνωσή τους, θα επιχειρήσουν να λύσουν τις αντιφάσεις της διπλής τους ένταξης και των θεωρητικών ζητημάτων που αυτή έθετε, επαναπροσδιορίζοντας τον πολιτικό τους λόγο και υπερασπιζόμενες βαθιές αλλαγές στη φυσιογνωμία του φορέα στον οποίον συμμετείχαν, την αναγκαιότητα του οποίου καθυστέρησαν πολύ να αμφισβητήσουν ή και δεν αμφισβήτησαν.

Στο βαθμό που η πολιτική τους παρέμβαση αποκτά διάρκεια,

69. Σε ό,τι αφορά τα οργανωτικά μέτρα: 1. Επιτροπή γυναικών πλάι στο Κεντρικό Συμβούλιο, στο Γραφείο Σπουδάζουσας, στο Γραφείο της Αθήνας και στα παρακάτω όργανα, όπου υπήρχαν διαθεσιμότητες· 2. Υπεύθυνη στο Κ.Σ. και στα γραφεία των επιτροπών των πόλεων, καθώς και της Οργάνωσης της Σπουδάζουσας και των άλλων οργανώσεων όπου υπήρχαν διαθεσιμότητες. Το μέτρο αυτό επεκτάθηκε σε πολλές περιπτώσεις μέχρι και τις οργανώσεις βάσης των συνοικιών και των πανεπιστημιακών σχολών· 3. Καθιέρωση ειδικής σελίδας στο *Θούριο*· 4. Παρεμβάσεις στις φοιτητικές εκλογές με κυκλοφορία ερωτηματολογίων και εκδηλώσεις σε πανεπιστημιακές σχολές· 5. Εκδοση προκηρύξεων, αφισών και εκδηλώσεις για τις 8 του Μάρτη· 6. Προφεστιβαλικές εκδηλώσεις και παρουσία στα φεστιβάλ *Αυγής-Θούριου*. Κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 1978-79, μετά από σχετική απόφαση του Συνεδρίου του Ρ.Φ. και αποφάσεις οργάνων της Σπουδάζουσας, δημιουργήθηκαν, είτε με την πρωτοβουλία γυναικών-μελών του Ρ.Φ. είτε με τη συμβολή τους, αυτόνομες ομάδες γυναικών σε πανεπιστημιακές σχολές. Οι ομάδες της Ιατρικής και του Βιολογικού αναφέρονται ως οι πρώτες που δημιουργούνται με την πρωτοβουλία του Ρ.Φ., και σε σχετικό εσωκομματικό κείμενο προγραμματίζονται οι ομάδες στη Φιλοσοφική, Πάντειο, Βιομηχανική, Εμπορική και Γεωλογικό, *Γυναικεία δουλειά της ΕΚΟΝ ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ, Β.1.15*.

70. Για το ελληνικό φεμινιστικό έντυπο αυτής της περιόδου, βλ. Κωτσοβέλου Β. - Ρεπούση Μ. - «Φεμινιστικά έντυπα 1978-1985. Μια πρώτη προσέγγιση», *Διαβάζω*, τχ. 198, 1988, σ. 53-60

διευρύνεται και αγγίζει ζητήματα πολιτικής θεωρίας και συγκρότησης του κόμματος που επαγγέλλεται την ανανέωσή της, δρομολογεί συνολικότερες αλλαγές στο σύνολο σχεδόν του γυναικείου στελεχικού δυναμικού. Στο εξής, οι οριοθετήσεις δεν αφορούν μόνο τους φορείς των φεμινιστικών ιδεών, αλλά και όσες δεν αμφισβητούν στη βάση του φύλου την πολιτική του φορέα τους. Οι εξελίξεις της εποχής και η παρουσία του αυτόνομου φεμινιστικού χώρου ευνοούν συνολικότερες μετατοπίσεις. Θετικά, επιφυλακτικά, αμφίσημα, αρνητικά, αντιφατικά «το γυναικείο» αναγκάζει να πάρεις θέση.

Η παραπάνω διαδρομή στη σχετική της διάρκεια και παρά την σε κρίσιμους σταθμούς αποδοχή της ή και ενσωμάτωσή της στον πολιτικό λόγο της καθοδήγησης του κόμματος, παρά ακόμα τη συμβολή της στη διαμόρφωση μιας ανανεωτικής αριστεράς, περισσότερο ανοικτής στην πολλαπλότητα των κοινωνικών αντιθέσεων κάθε τύπου, αλλάζει το κομματικό καθεστώς των υποκειμένων της. Από ενεργά και αναγνωρισμένα, στις περισσότερες περιπτώσεις, μέλη και στελέχη της νεολαίας και του κόμματος, όσο παραμένουν σιωπηλές για τα ζητήματα του φύλου τους, αποκτούν –το λιγότερο– το στίγμα της ιδιορρυθμίας και ωθούνται στην περιθωριοποίηση ή/και στην αυτοπεριθωριοποίησή τους.[71] Το φαινόμενο αυτό επαναλαμβάνεται σταθερά έως το τέλος του 1986 και τη διάσπαση του ΚΚΕ εσ., αποδεικνύοντας και αυτό ανάμεσα σε πολλά άλλα την ισχύ, τη διάρκεια, την επαναληπτικότητα, την προσαρμοστικότητα των σχέσεων κυριαρχίας ανάμεσα στα δύο φύλα.

71. Βλ. σχετικά «Γυναίκες και ΚΚΕ εσωτερικού: οι δυσκολίες μιας συνάντησης», *Η αριστερά σήμερα*, τχ. 9, 1984, σ. 36-41. Επίσης, «Φεμινισμός και ΚΚΕ εσ.», *Αυγή*, 22.4.1986.